

DRŽAVNE I ZEMALJSKE (BANSKE) BANKE U HRVATSKOJ DO 1945. GODINE

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

O bankarstvu Hrvatske još se uvijek malo znade. U ovom radu nastoji se ukazati na rad državnih banaka, kao i na rad banaka posebnog položaja Hrvatske i Slavonije u okviru Monarhije pod posebnom zaštitom bana ili Zemaljske vlade.

Svaka država ima samo jednu narodnu banku. U Hrvatskoj su narodne banke pripadale onim državama koje su svojatale Hrvatsku kao svoju zemlju, izuzev nekoliko iznimaka. No u Hrvatskoj imamo tu posebnost da imamo i zemaljske (banske) banke, koje su posljedica posebnog položaja Hrvatske i Slavonije u okviru Monarhije.

Habsburška monarhija je imala također svoju Narodnu banku od 1816. koja je tek 1868. preimenovana u Austro-ugarsku banku, imajući od tada dvije centrale: onu u Beču i onu u Budimpešti, što je potvrđivalo da se je Monarhija raspala u dvije države. U 1918. je osnovana Narodna banka Države S.H.S. u Zagrebu, a 1920. je Narodna banka Srbije protegnula svoje djelovanje i na područje Hrvatske. U 1941. zagrebačka podružnica ove banke se pretvara u Hrvatsku državnu banku.

I dok je do 1918. Dalmacija bila čvrsto vezana uz Beč i carevinsko vijeće austrijske carevine Hrvatska i Slavonije imale su poslije 1868. mnogo neodređeniji položaj. Financijski su potpadale pod Ugarsku i njen financijski sistem, nemajući gotovo nikakovu samostalnost. No upravo to je ponukalo nagodbenjačke banove da pokušaju izboriti kakovu takovu financijsku i bankarsku samostalnost Hrvatske osnivanjem banaka koje su pomagali. Gotovo sve ove banke su poslije 1918. propale. Preživjele su samo one koje su se prilagodile i jugoslavizirale, odnosno kroatizirale 1941. godine.

1. Državne banke

Do 1868. Habsburška monarhija je bila centralistička država s Narodnom bankom u Beču. Od 1868. u okviru Austro-ugarske države postoje dvije centralne banke: ona u Beču i ona

u Budimpešti. One teže zamijeniti srebrnu podlogu zlatnom, što im dobrim dijelom i uspijeva. Međutim ovaj se sistem ruši tijekom Prvog svjetskog rata i poslije smrti cara Franje Josipa I. dolazi do popuštanja centralizma, te se dozvoljavaju kreacije koje su prije bile nezamislive i na bankarskom polju i u Zagrebu je osnovana Narodna banka, koja je trebala postati centralna banka Države Slovenaca, Hrvata i Srba, dakle južnoslavenskih naroda iz okvira Monarhije nakon što se ova raspadne ili preuredi na austroslavističkoj osnovi. Nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca ova je banka trebala biti likvidirana i Narodna banka Srbije nije htjela promijeniti svoje ime u Narodnu banku kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca dok ova banka Narodna banka Hrvatske nije promijenila svoje ime u Slavensku, dakle nadjugoslavensku banku. Privilegirana Narodna banka d.d. u Beogradu prilagođuje se državnim administrativnim reorganizacijama, (do 1921. se zove Narodna banka Kraljevstva SHS, od 1921. do 1929. Narodna banka Kraljevine SHS, a od 1929. do 1941. Narodna banka Kraljevine Jugoslavije). No to ništa ne mijenja na njenoj dominirajućoj ulozi kao emisione banke odnosno glavne banke u zemlji, koja je regulirala sve opticaje novca. Nakon raspada Kraljevine Jugoslavije dolazi i do raspada bankarskog sustava. U Zagrebu je osnovana Hrvatska državna banka, koja 1943. postaje dioničarsko društvo, ali su njeni dioničari kontrolirani od države.

U ovom radu želim u osnovnim obrisima dati pregled rada ovih državnih banaka, pri čemu ističemo da je to tek početak a ne kraj istraživanja bankarskog sustava na području naše zemlje, jer zbog nedostatka i nepristupačnosti arhivskih izvora, njihove rasparčanosti unutar raznih država, a i tajnosti bankarskog poslovanja istraživanje ove problematike je izvanredno osjetljivo, komplicirano i dugotrajno i ima malo onih koji se odlučuju na taj posao.

1.1. Privilegirana austrijska narodna banka od 1816. do 1878. g. Ova je banka osnovana 1816. patentom cara, te je upisano 50.621 akcija po 100 kruna u srebru i 500 forinti u bečkim vrijednosnim papirima. Vrijednosni papiri su uskoro poništeni uz odštetu od 2 i pol posto. Njezino je sjedište bilo u Beču (Herrengasse 17, Landhausgasse 2 i Bankgasse 3)

Iako je ova banka bila izvorna kreacija, ipak treba spomenuti njezinu prethodnicu carsku blagajnu, koja je 1811. jednostavnim patentom cara banknote u iznosu od 1.060.000.000 forinti snizila na petinu, tj. na svega 212.000.000 forinti, izazvavši time propast mnogih privrednika koji su vjerovali u papirnati novac. Usprkos obećanja papirnati novac nastavio se je i dalje tiskati, i 1816. je u opticaju bilo već opet 678.000.000 forinti kojima se financirao rat s Napoleonom. U 1816. je carskim patentom stvorena Austrijska narodna banka kao privatni zavod s upisom dionica, koji je s promjenom 1878. poslovao do 1918. godine. Austrijska narodna banka je nove dionice izdavala 1820., 1853., 1855, a zakonom od 13. X. 1868. osnovana je Austro-Ugarska banka, ali je zakon realiziran tek deset godina kasnije, a u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine.¹

1.2. Državna kasa hrvatsko-slavonska 1848. do 1849. godine. Pod ovim nazivom osnovana je 1848. svojevrsna narodna banka Hrvatske. Apsolutnu dominaciju centralne Austrijske banke u Beču građansko društvo u Hrvatskoj, koje je osjećalo potrebu za modernizacijom, osjećalo je kao težak pritisak. Na Narodnoj skupštini u Zagrebu 22. ožujka

1) Ivo Politeo, Austro-ugarska banka, Hrvatska njiva, 1918, br. 2, br. 9 i br. 10; O propasti djeda Imbre Ignjatijevića Tkalca u tom vremenu vidi: I.I.Tkalac, Moje uspomene iz Hrvatske, Zagreb 1925, 7.; Compass. Financielles Jahrbuch fur Oesterreich-Ungarn, 13, 1880. bankarski dio; Compass, 57, 1919, I. 175.

1848. istaknuto je među ostalim zahtijevanjima i osnivanje narodne banke i povrat hrvatskog kapitala iz Ugarske. Isto je zatraženo na drugoj skupštini 25. ožujka 1848., te 25. IV. 1848. Iz ovih zahtjeva se može zaključiti da je Hrvatska želila postići potpunu samostalnost, i da se pripremala za taj čin, iako u tom vremenu još nije proglašen posvemašnji prekid s Mađarskom. Osnivanje vlastite narodne banke u Zagrebu analogno je postupku Mađara, koji su to iskazali kao program, pa i proveli, kovajući i tiskajući i svoj vlastiti novac, koji je poslije sloma mađarskog pokreta u jesen 1849. povučen iz prometa. Zanimljivo je, da je na skupštini Varaždinske županije 17. III. 1848. iznesen zahtjev za osnivanje samo ugarske banke, što znači da su pristaše vugerske stranke u Hrvatskom zagorju mislili na užu svezu Hrvatske i Ugarske ali dakako izvan veze s Austrijom.

U Zagrebu je poslije državopravnog raskida s Ugarskom, a preko toga i s Austrijom, osnovana Deržavna kasa, koja je počela 5. lipnja 1848. izdavati assignate (papirnatne obveznice), koji su poznati kao assignati bana Jelačića, a trebali su se koristiti za nabavu državnih potreština. Izdano je 300 assignata s potpisom bana Josipa Jelačića na tisuću forinti u srebru i 900 komada vrijednosti od 25 forinti srebra. Od svake emisije očuvana su četiri primjerka i jedan je priklopljen zapisniku o uništenju, a mjesto čuvanja ostalih nisu navedena. Članovi odbora za uništenje bili su Franjo Zengeval i Ivan Gregorić, pa su možda ti primjerci i završili kod njih, snosivši sudbinu njihovih privatnih arhiva. Spomenute obveznice imale su garanciju u komorskim dobrima i njihovim dohocima. Obveznice su spaljene po nalogu bana Josipa Jelačića 22. srpnja 1850. godine. Numizmatičari misle da je izdana i vrijednost od stotinu forinti u srebru, no budući da nije očuvan niti jedan primjerak tog izdanja ne bismo mogli tvrditi da je ta vrijednost i izdana. Zengevalovo članstvo u odboru, u čijoj kući na Harmici je radila Prva hrvatska štedionica dok nije izgradila prvu vlastitu zgradu u Dugoj ulici, ukazuje i na i izvjesne veze Praštedionice s Deržavnom kasom. Svakako je zanimljivo s kakovom pomnjom su zatrti tragovi postojanja spomenutih assignata i kovanog srebrnog novca od 20 krajcara (križara) i bakrenog novca od jednog krajcara (križara).²

Dakako da je bečka Narodna banka poslije 1849. morala osnovati i svoje podružnice u krunovinama, pa je došlo do njihovog osnivanja i u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Prvo su osnovane podružnice (filijale) u Zagrebu, zatim u Osijeku te u Splitu, a onda se je njihov broj povećavao. Međutim ove podružnice nisu se bavile davanjem kredita, pa je Trojedna kraljevina teško dolazila do kredita za investiranje u gospodarstvo.

G. 1861. opet se je postavilo pitanje osnivanje jedne banke koje bi kreditirala i građane i veleposjednike. Hellenbach i Kvaternik vode o potrebi osnivanja ovakove hipotekarne banke žestoku diskusiju, pri čemu se Hellenbach zalaže za osnivanje novčanog zavoda koji bi kreditirao veleposjednike, a Eugen Kvaternik traži kreditni zavod za sve. Umjesto realizacije ovakovog zavoda i osnivanja burze kako je Kvaternik zamislio u svom "Hrvatskom glavničaru" Kvaternik dobiva izgon iz Hrvatske.³

1.2. Austro-Ugarska banka od 1878 do 1918. godine. Austro-Ugarskom nagodbom dvor je pristao da Monarhiju podijeli u dva financijska dijela. Ugašena je ranija privatna Austrijska

2) 2500 godina kulture štednje i novčarstva na povijesnom hrvatskom tlu. Katalog Privredne banke Zagreb, Zagreb 1998, 243- 244. Irislav Dolenc, Hrvatska numizmatika od početaka do danas, Zagreb 1993, 79. i 130. Kovnica je prestala radom 12. travnja 1849. Tvrdnja da novci nikad nisu pušteni u promet nije održiva, jer je nalog da se prestane s radom u kovnici dao Jelačić tek 12. travnja 1849.

3) M.Kolar-Dimitrijević, Sukob Eugena Kvaternika i baruna Lazara Hellenbacha oko stvaranja prvoga kreditnog zavoda u Hrvatskoj. Acta historico-oecconomica, 18, 1991, 59-74.

narodna banka, a osnovana 29. listopada 1878. Austro-Ugarska banka (Oesterreichisch-Ungarische Bank). Objavljen je upis dioničke glavnice od 90,000.000 forinti u srebru, i upis je trajao sve do kraja 1897., obuhvativši 1879. i područje Bosne i Hercegovine. Austro-Ugarska banka u Beču i Austro-Ugarska banka u Budimpešti (Szabadseg-ter 8) bile su jednakopravne i obje su bile emisione banke, te su imale pravo kovanja novca i izdavanja papirnatih novčanica, eskomptiranja mjenica, efekta i kupona, pravo određivanja kamatnih stopa i pravo obavljanja svih bankarskih poslova.⁴

Austro-ugarska banka se je uspješno razvijala. Pored podružnice u Rijeci, Trstu, Splitu, Temišvaru ona je imala i podružnicu u Zagrebu, Osijeku (od 15.III.1881), Varaždinu i Sisku, ali su ove zadnje dvije 1895. ukinute, izazvaši veliko nezadovoljstvo stanovnika Siska i Varaždina, jer su se izvozni poslovi obračunavali preko ovih podružnica, pa je varaždinska podružnica ponovno otvorena.⁵ U Zagrebu je uprava podružnice izgradila lijepu zgradu kraj pošte u Jurišićevoj ulici. Plaćevna mjesta nalazila su se pak u Zemunu, Mitrovici, Vukovaru i Vinkovcima.⁶

U 1909. predstojnik zagrebačke podružnice ove državne banke je Ivan Mondecar, a zamjenik predstojnika bio je Adalbert Šoštarić-Pisačić Letovanički.⁷

Nakon što je započeo Prvi svjetski rat Austro-Ugarska banka je prestala izdavati svoje izvještaje, i prva izvanredna skupština održana je tek 18. prosinca 1917., kada je utvrđeno da je 23. srpnja 1914. banka raspolagala sa zlatnom pologom u iznosu od 1.237,900.000 kruna, a sada samo sa 264,190.000 kruna, dok je srebrna podloga od 291,300.000 opala na svega 54,942.000 kruna. Početkom rata je bankarskih nota (papirnatih novčanica) bilo u prometu 2.129,800.000 kruna, a 1917. svega 17,740.158 kruna, dakle sa svega 2,13 % pokrivenosti.⁸ Broj novčanica u opticaju je i dalje uvećavan, a podloga u zlatu i srebru se i dalje smanjivala, jer su se ratne nabavke u inozemstvu mogle plaćati isključivo zlatom. Na čelu banke su se nalazili za vrijeme rata komesari, i u ugarskom dijelu Monarhije komesar je bio Alexius Pap.

Završetak Prvog svjetskog rata dočekala Austro-ugarska banka u sjevernoj Hrvatskoj s podružnicama u Zagrebu, Varaždinu, Osijeku, Rijeci, i Zemunu (osn. 1912), ali su postojale i podružnice u Novom Sadu, Subotici, Mostaru i Sarajevu.⁹ Treba ukazati da je novčani promet podružnica Austro-Ugarske banke u Hrvatskoj i Slavoniji bio relativno mali, te je na

4) Compass, 57, 1919, 175.

5) Obrtnik, 31, 1.XI.1895, str. 245.

6) Zagrebačku je podružnicu oko 1880. vodio Heinrich Satter, riječku Edmund Erhold, a splitsku Josef Kqbl. Podružnice su se u mnogome oslanjale na rad cenzora koji su obično bili najugledniji ljudi. Cenzori u Zagrebu bili su: Jonas Alexander, Antun Concilia, Johann Grahor, Alexander Honedl, Marin Honigsberg, Naum Mallin, Guido Pongratz, Emanuel Prister, Franz Sollar, Anton Stiasny, Franz Šverljuga i Jakob v. Weiss. Cenzori u Rijeci bili su Johann v. Carina, Miachacl Chiachich, Ludwig Cescovich, Casimir Cosulich v. Pećine, Eugen Conradi, Johann Francovich, Heinrich Meynier, Franz Palese, Andreas Poschich, Franz Verscnossi, Josef Verscnossi i Simon v. Vranyczany- Dobrivnović. (Financielles Compas (ured. S. Heller), 13, 1880.) U zagrebačkoj podružnici Austro-Ugarske banke cenzori su 1912. bili Jonas Alexander iz Siska, Marko Gothardi, Ivan Josip Grahor, Antun Kontak, Miroslav grof Kulmer, Dragutin Mondecar, Milan Nossan, Gustav vitez Pongratz, Eduard Prister, Guido Prister, Antun Stiasni, Franjo Šverljuga, Petar Dragan barun Turković-Kutjevski i Milan pl. Weiss de Polna.

7) Adalbert Šoštarić-Pisačić Letovanički je ostao poslije 1918. bez mjesta, pa se 1927. natjecao za ravnatelja Oblasne štedionice Zagrebačke oblasti.

8) Posavska Hrvatska, 2, 12. I. 1918.

9) Zagrebačku podružnicu je vodio Ernest Pagliaruzzi, osječku Adam Mergenthaler, varaždinsku Fridrich Čabrian, riječku Edvard Rassmann, novosadsku Peter Jovanović, subotičku Matthacus Guganovich, mostarsku Fran Fragner, Sarajevsku Stefan Pavlović. U Banja Luci je bio cenzor Ilija A. Ljubibratić. (Compass, 1919, I, 163. i 175.)

pr. ukupni promet iznosio 1912. godine 109,806.149 kruna, a bruto dobitak iznosio je 856.646 kruna.¹⁰

1.3. Narodna banka Države Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. (Slavenska banka d.d.) 1918.-1927. godine. Poslije komemorativne sjednice za umrlim carem Franjom Josipom I. održana je u Zagrebu 18. XII 1916. sjednica Hrvatskog sabora, i u prešnom prijedlogu Stjepana Radića i drugova iznesena potreba “ponovnog uređenja svekolikog državopravnog odnošaja između kraljevine Ugarske sjedinjene s Erdeljem i kraljevine Dalmacije - Hrvatske - Slavonije”.¹¹ Već 21. XII. iste godine frankovac Stipe pl. Vučetić je najavio da se traži cjelokupnost sviju hrvatskih pokrajina i da treba izboriti sve ustanove državno-pravne i socijalne naravi, podrazumijevajući pod tim vjerojatno i ustanove financijske prirode.¹²

Uskoro su zahtjevi i točnije precizirani. U Beču je 30. svibnja 1917. u Carevinskom vijeću dr. Anton Korošec podnio u ime Jugoslavenskog kluba Majsku deklaraciju zahtijevajući na temelju modernog narodnog načela i historijskog državnog prava reorganizaciju Monarhije.¹³ Car Karlo je 29. lipnja 1917. u Laxenburgu imenovao zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije za kotar Vuku Antuna pl. Mihalovicha za nasljednika banu Skerleczu a Aurela Rauera za novog odjelnog predstojnika za narodno gospodarstvo, koji je kao četvrti odjel Zemaljske vlade osnovan još 1914. godine, čime se već tada odstupilo od Hrvatsko-Ugarske nagodbe koja je predviđala samo tri odjela (unutrašnje poslove, bogoštovlje i nastavu i sudstvo). Mihalovich je u svom programskom govoru 12. srpnja 1917. najavio da želi da vlada bude hrvatska i demokratska, te da se ide k osiguranju opstanka i napretka cjelokupnog hrvatskog naroda, a kada se znate njegova djelatnost u Osijeku preko Osječke štedionice i osječke Hrvatsko-slavonske zemaljske banke onda se točno znade na što je mislio. Mihalovich je istaknuo da želi da se štiti posebnost hrvatskog naroda. On ističe da je potrebno poštivati prava Kraljevine Hrvatske, a ako su povrijeđena da se to i ispravi, jer je vrijeme donijelo mnogo novih pogleda i mnogo novih zahtjeva. Dakako da su ove izjave shvatili i privrednici kao poticaj za oživljanje zamrlih i u ratnom vremenu ugušenih ideja i ustanova. Ponovno oživljava rad zagrebačke burze za robu i vrednote u okviru Trgovinskog doma.¹⁴ Trgovci pokušavaju zbaciti teško breme trgovine preko gospodarskih zajednica, kao i teškoće platnog prometa preko Zemaljske blagajne.

Na sjednici 18. srpnja 1917. Stjepan Radić je izjavio da u ovoj monarhiji nema i neće biti druge tvorbe, nego kraljevine Hrvatske.¹⁵ Međutim upravo u tom vremenu došlo je do sukobljavanja dr. Ivana Lorkovića, koji se je u ime Hrvatsko-srpske koalicije zalagao za produženje financijalnog dijela Austro-ugarske nagodbe za daljnja četiri mjeseca i dr. Ive Franka, koji je tražio potpunu financijsku samostalnost Hrvatske, smatrajući da je za to došlo vrijeme.¹⁶ Stjepan Radić je podržao Franka i vjerojatno je to razlog da je u jesen 1918. storniran već gotov prijedlog da se Stjepan Radić imenuje povjerenikom za gospodarstvo u vladi Narodnog vijeća, jer su članovi Hrvatsko-srpske koalicije na čelu sa Svetozarom

10) Hrvatski kompas 1913-1914. Izd. Adalbert Kunst i Donat M. Strozzi, Zagreb 1913, 79.

11) Bogdan Krizman, Hrvatska u prvom svjetskom ratu, Zagreb 1989, 103.

12) Isto, 105.

13) Isto, 109.

14) M. Kolar-Dimitrijević, O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. godinc. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 28, 1995, 201.

15) B. Krizman, n.dj., 117.

16) Sin Josipa Franka i šurjak Slavka Kvaternika.

Pribičevićem već radili na ujedinjenju sa Srbijom, te im je bilo zazorna i strana Frankova ideja.

Naime na saborskim zasjedanjima u 1918. odbijeno je produženje financijalne nagodbe s Ugarskom pred sam raskid s Ugarskom i Austrijom, pa je postalo jasno da bi trebalo stvoriti Narodnu banku u Zagrebu, koja bi bila centralna državna novčana ustanova za Hrvatsku. Već 4. srpnja 1918. izrađena su Pravila Narodne banke u prostoru Ilice 7., ali se je s njenim otvaranjem čekalo dok se ne konstituiraju Narodna vijeća u svim južnoslavenskim dijelovima raspadnute Monarhije. Kada je 29. listopada 1918., imenovana Narodna vlada u Zagrebu i kojoj povjerenik za gospodarstvo bio odvjetnik dr. Živko Petričić, a povjerenik za financije Franjo Braum iz Zemuna, nije više bilo razloga da se odlaže otvaranje Narodne banke.¹⁷ Međutim postojale su razne struje i mišljenja u formiranju vlasti u Hrvatskoj, pa se u listopadu 1918. pričalo se i o osnivanju nekog novog Narodnog vijeća na čijem je čelu trebao stajati prof. povijesti Vjekoslav Klaić.¹⁸

Narodna banka je objavila upis dioničke glavnice od 5,000.000 kruna. No ova je banka imala svoju pretpovijest. Počela je radom kao Kotarska štedionica u Samoboru, pa je 1912. preseljena u Zagreb i njom je upravljao Izidor Rosenfeld, koji je kasnije promijenio ime u Rudolf Rodanić sa stanom u Bregovitoj 3. Narodna banka je osnovana kao privatno dioničko poduzeće s dionicama na donosioca. O počecima ove banke ne znamo mnogo. Postoje dokumenti da je 21. rujna 1918. u velikoj dvorani Trgovačko obrtničke komore u Zagrebu pod predsjedanjem grofa Bombellesa održana izvanredna skupština na kojoj je utvrđena uloga te banke kao Narodne za novu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba.¹⁹

Ova je banka bila ključna institucija koja je prikupljala narodni porez i obavljala sve tekuće financijske poslove za privremenu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba tijekom njenog 45 dnevnog postojanja, te je u studenom 1918. njezina dionička glavnica uvećana na 10,000.000 kruna. Njene su dionice glasile na donosioca, a Gradska općina Zagreba, kojoj je financijski savjetnik vrlo sposobni Franjo Braum uplatila je u ime narodnog poreza Narodnoj banci milijun kruna. Do početka 1919. ova je banka već raspolagala s velikim sredstvima. Prva redovna glavna skupština održana je 26. veljače 1919. i tom je prilikom odstupio s predsjedničkog mjesta grof Bombelles, a upisan je dr. Branko Arko. Potkraj 1920. ona već ima 26,694.465 kruna uloga i podružnicu u Dubrovniku.²⁰ Polovicom 1920. ova je banka integrirala u svoje poslovanje i Prvu hrvatsku činovničku zadrugu u Zagrebu, dakle sve mirovinske fondove državnih činovnika.

Uredbom regenta Aleksandera od 26. siječnja 1920. određeno je da nijedna druga banka osim privilegirane Narodne banke Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, ne može u svom naslovu nositi riječ "Narodna".²¹ Kako bi se poslovanje Narodne banke Srbije iz Beograda moglo protegnuti na cijelu zemlju Narodna banka d.d. u Zagrebu je 18. lipnja 1921. na izvanrednoj skupštini morala promijeniti ime u Slavensku banku d.d., preuzevši i poslove Komercijalne (trgovinske) banke, te neke poslove Banke za trgovinu, obrt i industriju, a 30.

17) M. Kolar-Dimitrijević, *Gospodarsko-socijalni rad Narodne vlade Narodnog vijeća Države SHS 1918. godine*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 26, 1993, 209 i 213.

18) B. Krizman. n.dj., 242, bilj. 68.

19) Državni arhiv Zagreba, (Dalje: DAZ), Zbirka isprava Sudbenog stola u Zagrebu, 10/1912. Većina podataka za ovaj dio rada je uzet iz ovog dosijea. Bombelles se već krajem 1918. povukao iz ravnateljstva banke, ali je u međuvremenu iskoristio svoje veze za nabavu dobra Popovača u Moslavini, koji je onda kasnije prodao Zemaljskoj vladi za ratne invalide.

20) M. Kolar-Dimitrijević, *Gospodarsko-socijalni rad.*, n.dj., 214.

21) Jugoslavenski kompas, izd. V. Pavlakovića, II, Zagreb 1921, str. LVI.

listopada 1921. fuzionirala je i Bjelovarsku štedionicu, koja time postojala podružnica Slavenske banke. Slavenska banka osniva podružnice u Beogradu, Brodu na Savi, Monoštoru, Osijeku, Somboru, Sušaku, Šabcu, Šibeniku i Vršcu, a osniva svoje ekspoziture i u Budimpešti pod nazivom Balkanska banka R.T., u Splitu pod imenom "Jugoslavenska industrijska banka d.d. i u Beču kao Bankhaus Milana Roberta Alexandera. Banka je 1920. osnovala i američki odjel koji je bio smješten u Zagrebu na Preradovićevom trgu 6, a preko American Foreign Banking Corporation otvorila je i agenture u Peru, Boliviji, Chileu i Argentini, surađujući pri tim poslovima i s Jugoslavenskom bankom d.d. (ranije Weismayerova Hrvatsko-slavonska zemaljska banka, koja je 1920. preselila u Zagreb promijenivši ime). Privlačnošću svog naziva, preuzimanjem vodstva banke od grofa Stanislava Lubienkog, koji postaje generalni ravnatelj, odvjetnika Janka Zimmermanna, dr. Rudolfa Rodanića (prije Rosenfeld), Franje Pavelića i Ante Šuteja koji su na sjednici ravnateljstva 13. svibnja 1919. otvorili subskripciju kapitala do 20,000.000 kruna dozvolom povjerenika za financije Matića, s time što je Predsjedništvo Hrvatsko-slavonske Zemaljske vlade u Zagrebu 28. svibnja 1919. garantiralo pupilarnu sigurnost (sigurnost djece pod starateljstvom) za uloge, ova je banka privukla znatan kapital iseljenika i u ovoj banci su se akumulirala velika sredstva. Banka je preuzela i zastupstvo nekih preokooceanskih parobrodarskih linija, što je bilo vrlo atraktivno zbog naglo oživjelih veza naših iseljenika u Americi s domovinom. Preimenovanje u Slavensku banku omogućilo je proširenje poslova na cijelu novu državu, a raspoložujući velikim kapitalom naših iseljenika vodstvo banke se je s tim kapitalom obilato razbacivalo. U ožujku 1920. glavnica je povišena na 50,000.000 kruna, a u listopadu 1920. na 100,000.000 kruna s time da se kapital povisivao tiskanjem novih dionica i njihovom prodajom u zemlji i inozemstvu. Za 1920. dioničarima je u ime dividende podijeljeno 3,500.000 kruna. U to vrijeme Zimmermann daje ostavku, a ravnatelj banke postaje Milan Robert Alexander, koji pribavlja vladi u Beogradu 7% investicioni zajam u iznosu od 500,000.000 dinara, za kojeg je sredstva dao u jesen 1921. Sindikat novčanih zavoda prema dioničkoj glavnici banke, te je taj zajam kreditiralo 115 bankarskih kuća u zemlji, od čega 36 iz Hrvatske. Na čelo banke dolazi 1921. kao predsjednik

Vladimir Arko, a vezama dr. Branka Arka ostvaruje se fuzija mariborske, murskosobotske i radgonske podružnice Jugoslavenske Union banke sa Slavenskom bankom, te se poslovanje opet širi. Obitelj Arko preuzima vodeću ulogu u ovoj banci, dobivajući potrebne kredite za jačanje svoje industrijske aktivnosti u Zagrebu, te njihova tvornica žestokih pića postaje jedna od najvećih u državi, proširivši se i novim sadržajima. U 1921. je financijsko stanje Slavenske banke prividno jako dobro a poslovi tako razmahani da je poželjela preuzeti palaču Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke na Zrinjevcu, a kada joj to nije uspjelo tada počinje 1922. graditi vlastitu palaču na spoju Vlačke ulice i Nadbiskupskog trga. (Ova zgrada je kasnije prenamjenovana u hotel, pa opet u banku, a danas je u njoj Služba društvenog knjigovodstva). Dionice ove banke prodavale su se u tom vremenu vrlo dobro i na Zagrebačkoj i na Beogradskoj burzi, i kotirale su dosta visoko, uživajući visoko povjerenje komitenata.

Banka 1921. u zajednici s Ljublanskim kreditnom bankom, Vjeresijskim zavodom za trgovinu i obrt u Ljubljani, Podružnicom Wiener Bank Verein iz Zagreba, Jakovom Neurathom iz Beča, Vladimirom Arkom i Hinkom Mayerom preuzima tvornicu superfosfata u Subotici Clotildu, te ju preseljava u Šabac gdje posluje pod imenom "Zorka", utječući i na likvidaciju istovrsne koprivničke tvornice "Danica." koja u tom procesu obustavlja rad. Vodstvo ove banke činilo je određene ustupke režimu dobivajući za to izvjesne koncesije. Znade se da je u beogradskom hotelu "Srpski kralj" 2. travnja 1922. održan jedan sastanak Arka s radikalima

i kako je to vrijeme podjele zemlje na oblasti očito se dogovara dalja ekspanzije Slavenske banke na šire prostore, kako bi se u njoj koncentrirala što veća sredstva. U ravnateljstvu banke su sada i dr. Branko Arko, Ivo Grgurin, dr. Milo Katić iz Šibenika, dr. Milan Mayer, Petar J. Orepić iz Dubrovnika, Franjo Pavelić, odvjetnik dr. Edo Radošević, Ante Šutej, Vladimir Treščec- Branjski, Erwin pl. Weiss, Emil Eisner iz Beča, dr. Andro Svilokos iz Valparaisa.²²

Međutim, kada je 7. travnja 1923. dogovoreno povišenje dioničke glavnice na 50.000.000 dinara, čitavo se staro ravnateljstvo povlači, pa čak i dr. Vladimir Glazer i većina Židova, smatrajući očito ovakovo poslovanje banke preriskantnim i prešpeku-lantskim, a pored toga pojava srpskih radikala u vodstvu banke nije mogla biti omiljena Židovima zbog antisrpske politike radikala. 28. svibnja 1923. Slavenska banka je otvorila i filijalu u Novom Sadu u kojoj je glavni bogataš Laza Djundjerski, te time privlači i kapital Bačke. Vodstvo banke se i dalje ponaša rasipnički. Ono osniva Jugoslavensku šumsku industriju d.d. koja izvozi drvo preko Bakarca zbog talijanske okupacije Rijeke, Sušaka i Trsta. Zajedno s nekoliko režimskih ljudi osniva Jugoslavensko petrolejsko društvo d.d. u koje ulazi engleski kapital iz Londona, te se u svibnju 1921. u Sedlarici kod Pitomače počela eksploatirati naftu, da bi kasnije sporazumno ova eksploatacija bila zaustavljena u korist nabave sirove nafte i izgradnje rafinerije u Capragu. Zajedničko poduzeće je i "Jugoštampa" d.d. u Masarykovoj (Marovskoj) ulici koje je izdavalo režimske listove Riječ, Zagreber Tagblatt i Novosti kojima smjer daje Toni Schlegel, koji je 22. ožujka 1929. ubijen od pravaša.²³ Vjerujući u stalni novi dotok zdravog novca Slavenska banka je osnovala hotel u Virovitici, dioničko društvo za promet nekretninama "Liburniu" u Rijeci, Jugoslavenska kupališta d.d. koja su i započela graditi hotel u Vlaškoj ulici, Jugoslavensko kudeljno d.d. Zagreb, Ujedinjene Bacs-bodroške tvornice kudjelje u Miletiću, Balković d.d. u Zagrebu, "Lignum d.d. u Zagrebu", "Koranit", d.d. u Karlovcu, d.d. za proizvodnju azbesta i cementa u Karlovcu, Prvu jugoslavensku proizvodnju štofova i pribora d.d., Ujedinjene tvornice papira u Veču, Goričanima i Medvodima, D.d. Plitvička jezera i drugo.

Nezasitno u ekspanziji, stalno gladno novog kapitala vodstvo banke je 1924. podiglo dioničku glavicu na 200.000.000 dinara.

Međutim uskoro je banka zapala u krizu, do čega je došlo kada je Narodna banka u Beogradu zaustavila svako kreditiranje privatnih banaka, preuzevši i sve devizne poslove. Stojadinovićeva stabilizacija dinara, koji je postao preskup, zaustavlja izvozne i uvozne poslove, osobito one vezane uz drvo, dok su kudeljare završetkom rata i prestankom njemačkih narudžbi, te oživljavanjem rada kudeljara u Mađarskoj ionako već i ranije zapale u krizu.

Poteškoće su se dakako mogle nazirati već i ranije jer je hrvatsko bankarstvo bilo stalno u sukobu s financijskim krugovima Beograda koji su smatrali da im politička moć daje pravo i na financijsko i gospodarsko prvenstvo. Neuravnotežena bilanca banke od 31. XII. 1920. kada je na ukupnu bilancu od 437,484.132 krune račun dobitka i gubitka iznosio svega 18,452.360 kruna, ukazivalo je da s ovom bankom nešto nije u redu, osobito kada se utvrdilo da je u odnosu na 1919. račun bilance uvećan u pasivi za šest puta.

22) Compass, 60, 1922, Bd. II. 1064.

23) Otac Antuna Schlegela bio je glavni upravitelj fideikomisnog dobra grofova Pejačević u Našicama. Majka mu je bila barunesa Wurmbbrand. Svršio je isusovački odgojni zavod u Feldkirchenu, gdje se uzgajalo visoko austrijsko svećenstvo, i oko 1906. došao je u Zagreb kao vojni kapelan, a jedno je vrijeme bio i odgojitelj u kući Pavla Raucha u Martijancu. Kada je 1905. osnovan os naprednjaka list Pokret Schlegel je izašao iz redova svećenstva, te je postao urednik ovog lista, a kasnije je urednik Agramer Tagblatta. Do 1925. je pripadao Privičevićevoj stranci, a nakon toga prilazi radikalima, te je čovjek dvora u Zagrebu.

Banka upada u krize, ali se iz njih i izvlači sve do 1925. godine. Tako je 1924. banku sanirala pariška Banque des Pays de l'Europa Centrale, te je tada izvršen novi upis dionica i izvršeni značajni otpisi, a gubitak pokriven iz rezervnog fonda. Tada je smijenjen i ravnatelj Rude Pils, a Trbovljansko ugljeno društvo d.d. postalo je moćan vjerovnik banke.

U godini 1925. vjerovnicima je banka dugovala 278,190.493 dinara, te je takovo stanje uskoro dovelo do najave stečaja koji je otvoren 19. svibnja 1927. i stečajni upravitelj je dr. Aleksandar Horvat, raniji pravaš, a kada je ovaj umro poslove stečaja preuzima Mato Golubović. Likvidacija banke je dovršena nagodbom izvan stečaja pod vodstvom suca Dragutina Bubnja u 1929. godini.²⁴ Postupak likvidiranja obavljan je u velikoj tajnosti. Utvrđeno je da potraživanja iznose 120,000.000 dinara, a imovina da joj je samo 25-30,000.000 dinara, dakle imala je sredstva za četvrtinu pokrića. Palača banke je procijenjena na 28,000.000 dinara, a utvrđeno je da su joj sredstva propala u raznim promašenim investicijama kakav je bio "Žitni fond" Teodora Bošnjaka, Križevačka industriju d.d. (koja je imala dioničku glavnica od 6,300.000 dinara, ali je prodana za svega milijun dinara), karlovačka ciglana "Koranit" koja je imala vrijednost od 20,000.000 dinara, ali je stečajna ponuda iznosila svega dva milijuna dinara, a banka je dala i kredit od 7,000.000 dinara Radi Pašiću, sinu Nikole Pašića koji je za poravnanje ponudio svega 500.000 dinara. Sve što je banka imala dato je u besćenje, pri čemu su pojedinci ostvarili lijepi kapital.²⁵

Iako je slom Slavenske banke naznačio kraj državotvornog bankarstva Hrvatske za dulje vrijeme on nije izazvao veće negodovanje trgovaca, privrednika pa ni dioničara i to stoga što je upravo tih dana otvorena nova zgrada Zagrebačke burze za robu i vrednote, koja je pružala nadu hrvatskim privrednicima na čelu s obitelji Alexander da će upravo oni i dalje imati značajno mjesto u razvoju jugoslavenskog gospodarstva.

Međutim kako bi se zatrli razne nepodobštine koje je učinilo vodstvo Slavenske banke, osnovano je 10. veljače 1928. u Beogradu u prostorijama podružnice Wiener Bank Vereina Opšte jugoslavensko bankarstvo društvo d.d. s dioničkom glavnica od 100,000.000 dinara u kojem je dr. Vladimir Arko, tada već i predsjednik Trgovačke i obrtničke kmore u Zagrebu, utjecajna i značajna ličnost, a i članovi ravnateljstva Franjo Braum i dr. Adolf Cuvaj, tajnik Trgovačko-obrtne kmore u Zagrebu, potvrđuju vezu ove banke s bivšom Slavenskom bankom.²⁶

1.4. Narodna banka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1920.-1921.), Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921.-1929.), te Narodna banka Kraljevine Jugoslavije (1929.-1941.). Ova je banka osnovana 25-godišnjom koncesijom regenta Aleksandra 26. siječnja 1920. vodstvu Privilegirane Narodne banke kraljevine Srbije. Narodna banka Srbije je osnovana 1884., povukla se je 1915. u Francusku i u veljači 1919. vratila iz izbjeglištva u Marseilleu a tada je njen ravnatelj bio dr. Dragoljub Jovanović. Novčarske poslove do tada je obavljalo Ministarstvo financija, odnosno ministar financija. Budući da je dionička glavnica Narodne banke Srbije iznosila svega 20,000.000 dinara, trebalo ga je povisiti srazmjerno potrebama nove jugoslavenske države, kako bi ta banka preuzela poslove centralne i emisione banke, jasno u dogovoru s Upravom fondova koji se pretvorio u Privilegiranu hipotekarnu banku. Ministar trgovine i industrije dr. V. S. Veljković podnio je

24) Narodno bogatstvo, 1926, br. 1, str. 9. br. 3, str. 17 i br. 7, str. 14-17.; DAZ, Zb. 10/1912. Prilikom stečaja vrlo mnogo dionica izgubio je Erwin pl. Weiss.

25) Čujmo! 19, 27. V. 1928. - Grozote pada Slavenske banke.

26) DAZ, Zb. 9/1928. Pravila su odobrena od Ministarstva trgovine i industrije već 29. XII. 1927.

u srpnju 1919. Privremenom narodnom predstavništvu u Beogradu prijedlog o novoj Narodnoj banci d.d. za cijelu jugoslavensku državu, predlažući da dioničari Privilegirane Narodne banke Srbije imaju prvenstvo kod upisa dionica. Oglašen je spis dioničke glavnice od 50.000.000 dinara u zlatu, od čega 20.000 komada po 500 dinara na ime, i nosioci tih dionica postali su članovi uglednih beogradskih obitelji u čijim je rukama bila prijašnja Narodna banka. Polovicu potrebnog kapitala je uplatio Savez novčanih institucija Hrvatske i Slavonije, izvukavši taj kapital iz hrvatskog bankarstva i kupivši time određeno pravo učestvovanja u finansijskim poslovima zemlje. Narodna banka je počela radom 1. veljače 1920. godine. Njezin prvi ravnatelj je bio Kosta J. Popović, dok je guverner bio M. Georges Weifert, a viceguverner M. Marko Stojanović, te je bilo simptomatično da u ravnateljstvu nije bilo niti jednog čovjeka iz Hrvatske, a tijekom čitavog njenog poslovanja samo su tri čovjeka iz Hrvatske obavljala dužnost viceguvernera: grof Miroslav Kulmer (1930.), dr. Ivo Belin (1939.) i dr. Rudolf Bičanić (1944.). Privilegij emisije državne banke banci je potvrdilo Privremeno narodno predstavištvo, ali je činjenica da pravila Banke bila često u koliziji s ustanovama zakona i uredbi koje je donosilo Ministarstvo financija u Beogradu, i da se je Narodna banka ponašala često kao privatna banka čaršijskih velikana. To je otežavalo rad banke na čitavom prostoru nove države i često izazivalo velike nesporazume i napetosti, jer se isto takovo ponašanje nije dozvoljavalo bankarcima iz hrvatske.²⁷ Zbog pokrivanja deficita u državnom proračunu znamo da se za 100 kruna 26. VIII. 1921. moglo dobiti u Zurichu 3,30 švicarskih franaka, a 24. listopada svega 1,75. Istovremeno se je prema iskazu Narodne banke Kraljevine SHS nalazilo 22. kolovoza 1921, u opticaju 4.085.984.075 dinara, a već 15. listopada 4.419.568.550 dinara. pa se manjak u proračunu pokrивao emisijom dinara.²⁸ Tako se nastavilo sve do 1923. godine.

Narodna banka je imala filijale u Zagrebu, Osijeku, Splitu, Varaždinu i Zemunu i to u istim zgradama u kojima su ranije bile podružnice Austro-Ugarske banke, koje prostore je kupila novcem koji je dobila u započetom procesu sukcesije Austro-Ugarske banke nakon evidentiranja žigosanih kruna.²⁹ Međutim kada je preuzela nadzor nad novčarstvom i novcem u jugoslavenskoj državi, pitanje hrvatske krune već je bilo riješeno. Naime po Saint Germainskom sporazumu sve države nasljednice morale su u roku od godinu dana promijeniti krunsku monetu u nacionalnu monetu. U Hrvatskoj je međutim sve do 1923. beogradski režim održavao umjetno na životu dvostruki monetarni sistem: krunski u onom dijelu države koji je ranije bio pod Austro-Ugarskom monarhijom i dinarski u prostorima Srbije i Crne Gore, imajući od tog velike koristi kroz obezvređivanje i manipulacije s krunom. Naime, kako bi se utvrdilo koliko krunskog novca ima u zemlji već 25. prosinca 1918. je određeno žigosanje krune i ono je dovršeno do kraja siječnja 1919. godine. U Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca je prežigosano 5.329.000.000 kruna od čega u Hrvatskoj i Slavoniji 1.949.000.000 kruna, pri čemu se uzelo da je u vlasništvu Jugoslavena kod bečke i peštanske banke na štednji još 200.000.000 kruna.³⁰ Međutim prežigosane banknote se u Beču uopće nisu razmjenjivale, a

27) Dušan Plavšić, Država i Narodna banka. Nekoliko pogleda na pitanje o zakonskoj stabilizaciji dinara, Zagreb 1930, 12-13.

28) Ekonomista, (Karlovac), 7, 28. X. 1921.

29) DAZ, Zb. 35/1930. u u registru, XV/442. Oko 1921. Zagrebačku podružnicu Narodne banke Kr. SHS vodi Dragutin Batušić, ali je ona otvorena tek 1920. kada je zatvorena Narodna banka d.d. Zagreb. Osječku podružnicu je vodio Lavoslav Rohr, varaždinsku dr. Miroslav Čabrijan, zemsunsku Franjo Bošan, novosadsku Petar Jovnaović, pančevačku Božidar Stefanović, bečkercčku Nikola D. Kostić, a otvorene su i podružnice u Subotici i Vršcu. U Dalmaciji je postojala podružnica u Splitu. U Bosni banjalučku podružnicu vodi Simo Kojić, a postoje i podružnice u Mostaru i Sarajevu.

30) Vladimir Geiger, Nostrifikacija austro-ugarskih novčanica nakon I. svjetskog rata u Kraljevini SHS. Zbornik radova I. međunarodnog numizmatičkog kongresa, Opatija 1996, str. 42.

ubacivanjem novotiskanih mažarskih kruna preko osječke Hrvatske-slavonske zemaljske banke, ali i Prekodravlja kod Gole, količina kruna u opticaju u zemlji a vrijednost krune pada. Tako je na pr. 1. ožujka 1919. za 100 kruna obračunato 26 švicarskih franaka, a već 6. ožujka već samo 21 krunu, da bi onda rješenjem od 31. prosinca 1919. ministar financija odredio kurs zamjene krune u dinar u omjeru 4:1. i tek tada je stupila na scenu Narodna banka Kraljevstva SHS.³¹ Od početnog približno jednakog pariteta krune i dinara krajem 1918. godine kruna je umjetnim načinom slabljena, uzrokujući inflaciju i nesolidno gospodarsko stanje u Hrvatskoj. Naime, zbog unosa naknadno žigosanih kruna u zemlju prekinut je u studenom 1919. službeni kurs između dinara i kruna za sva plaćanja kod Narodne banke Srbije, te je uredbom od 13. studenog 1919. određeno da se krune markiraju, i da se prilikom tog posla oduzima 20 % vrijednosti novca, te je to vraćeno tek 1929. s time da su se te priznanice mogle iskoristiti kod plaćanja poreza. Prilikom markiranja koje se obavljalo od 26. studenog 1919. do 11. siječnja 1920., a negdje i dulje, registrirano je 5.868,606.730 kruna odnosno 363.606 kruna više nego što je žigosano, iako nisu markirane krune ispod pet kruna, niti krune sa sumnjivim žigovima.³² Povlačenje krunskih novčanica trajalo je poduze, i započelo je tek 15. svibnja 1920. kada su stavljene u opticaj i krunsko-dinarske novčanice iza koje je stajala Narodna banka Kraljevstva SHS. Tek od 1. siječnja 1923. bio u prometu samo dinar, te je tek tada nestalo dvostrukosti monetarnost sustava u zemlji, a do tada se novcem trgovalo i špekuliralo kao i sa svakom drugom robom.³³ Po trećem sporazumu jugoslavenske vlade s likvidatorima Austro-Ugarske banke Narodna banka kr. SHS je dobila 14,600.005 zlatnih kruna, koje su dopremeljene u obliku zlatnih poluga tajno jugoslavenskim ratnim brodom iz Beča do Beograda. Ovaj unos je zaustavio dalji pad dinara, koji se zbog prevelike potrošnje u zemlji spustio na zuriškoj burzi na svega 5,40 zlatnih franaka. Zlato međutim nije upotrebljeno za stvaranje zlatne osnove u Narodnoj banci u Beogradu, već je prodano Francuskoj a utržak je poslužio kao osnova za dizanje inozemnog investicionog zajma koji je uglavnom trošen na području uže Srbije.

Narodna banka u Beogradu nije nikada bila državna banka koja bi jednako zastupala sva jugoslavenska područja. Ona je poslovala na Zakonu od 30. VII. 1921.³⁴ Favorizirala je privilegirane banke i štedionice (Državnu hipotekarnu banku osnovanu Zakonom o drž. hipot. banci od 1922. koja tek od 1927. ima podružnice u Hrvatskoj, Privilegiranu poštansku štedionicu, Privilegiranu zanatsku banku iz 1924. i Privilegiranu agrarnu banku od 1927. ali i Srpsku banku u Zagrebu, osnovanu 1895.), snabdjevajući ih kreditom i poslujući preko njih kao privatna srpska banka. Sve druge banke Narodna banka nije pomagala, već je od njih tražila ulaganja u nerentabilne i rizične projekte koje su te banke i odvele u propast, ili bi pak nastavak njihovog djelovanja uvjetovala njihovim pretvaranjem u jugoslavenske banke kod kojih je opet većina kapitala bila u rukama režimskih ljudi.

30. svibnja 1931. donesen je Zakon o novcu kojim je stabiliziran dinar. To je opet sprovedeno u suradnji s Francuskom, koja je kreditom financirala osnovicu za stvaranje zlatne podloge.

31) Novo vrijeme, 54, 6. III. 1919. Ministar financije odredio je svojim rješenjem od 31. XII. 1919, D. br. 148.315 da se od 1. I. 1920. 400 kruna ramjenjuje za 100 dinara. (Financijski vjesnik, 1920, br. 13.)

32) V. Geiger, n.dj., 44. Potrebu markiranja ministar financija je obrazložio "Nije tajna ni za koga, da će ovom prilikom naše Kraljevstvo morati da primi kao legalno puštene u opticaj novčanice, koje su zločinci protivpravno unosili u našu zemlju, iz razloga, što se ne mogu razlikovati jedna od drugih. Ali je dužnost Kraljevske vlade, da isključi iz optičaja sve one krunske novčanice, koje nisu ispunile uslove propisa, koji su u snazi. (Financijski vjesnik, 1919, 168-9) A isključenog novca bilo je vrlo mnogo.

33) Ivo Belin, Novac, Jugoslavenska njiva, 1920, str. 373-374.

34) Narodne novine, 170, 30.VII.1921.

O ovoj banci je mnogo pisano i njeno poslovanje na nutarnjem i vanjskom planu zemlje zahtijeva posebnu studiju.³⁵ Narodna banka Kraljevine Jugoslavije je već u svibnju 1939. preselila dio svoje zlatne podloge u depo Engleske banke u Londonu, davši joj kasnije nalog da ovo zlato otpremi Federalnoj rezervnoj banci u New Yorku, ali to ova nije učinila u potpunosti. Dio zlata koji je ostao u zemlji razgrabila je 1941. beogradsla vlada, dio su ugrabile ustaše u Sarajevu, a najveći dio su ugrabili Talijani i odnijeli u Rim. Međutim već 1939. radi financiranja vojnih potreba odnosno zbog prijelaza mirnodopske industrije na ratnu proizvodnju Narodna banka kraljevine Jugoslavije kao emisiona banka s tiskarom na Topčideru prilazi tiskanju novca i samo od 15. kolovoza 1939. do 30. lipnja 1940. opticaj novčanica je uvećan za 65%, što je i uzrok povećanju cijena za cca 35 %. U prosincu 1940. u opticaju je bilo 13.833,892.200 dinara , u 10. travnja 1941. u opticaju je 19.474,380.143 dinara.³⁶

Glavna podružnica ove banke bila je u Zagrebu u Jurišićevoj 17, dakle u prostorima podružnice bivše Austro-Ugarske banke. Njen upravitelj bio je od 1920. do 1933. Dragutin Batušić, od 1933. do 1934. Franko Petrović i Dragutin Gamberger, od 1934. Milan Zec, a 1941. Ivan Pupiće.³⁷ Ova je podružnica samo transmisija Narodne banke Kraljevine Jugoslavije iz Beograda.

Dr. Rudolf Bićanić je kao ravnatelj Direkcije za vanjsku politiku tražio da ova banka postane državna, kako bi se preko nje izbjeglo bogaćenje pojedinaca. On izjavljuje "Ostajem kod gledišta da država treba da gospodari novcem bez ikakvih "ortaka" i da Narodna banka treba da dođe u državne ruke. Svjestan sam da time branim interese 16,000.000 ljudi, a g. Panić svoj đep i interese 24 akcionara."³⁸ Narodna banka Kraljevine Srbije je 1941. napustila zemlju, te su njome upravljali guverneri do kraja Drugog svjetskog rata.

1.5. Hrvatska državna banka d.d. od 1941. do 1945. godine. Ova je banka osnovana zakonskom odredbom 10. svibnja 1941. kao državna banka i emisioni zavod Nezavisne države Hrvatske. Ona je ustvari počela djelovati sa sredstvima i u prostorima podružnice Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, odnosno nekadanje Austro-Ugarske banke u Jurišićevoj ulici. Najavljena je i sukcesiju Narodne banke Jugoslavije, pa je uredbom od 29. svibnja 1941. odlučeno je da se Narodna banka Kraljevine Jugoslavije stavi u likvidaciju, no to je bio proces, a ne odluka, i zbog ratnih uvjeta sukcesija nikada nije do kraja provedena. Istovremeno je zakonskom odredbom u novcu utvrđeno da će novčana jedinica u NDH biti kuna, koja će se dijeliti na stotinu banica, te je u srpnju 1941. i izvršena zamjena novca u omjeru 1:1.

Bankom su od svibnja 1941. upravljali povjerenici. Od svibnja 1941. do 15. siječnja 1942. povjerenik je bio Ivan Pupiće, a od tada do polovice 1943. godine dr. Aleksandar Hondl. Ovi povjerenici su se savjetovali s članovima uprave u kojima su bili dr. inž. Božidar Jurković, dr. Aleksandar Tinti, Milan Zec, dr. Zvonimir Buljević, Martin Kresina i inž. Junus Mehmedagić. Bilo je to dakako privremeno vodstvo koje je trebalo obavljati tekuće poslove do konstituiranja Hrvatske državne banke kao dioničarskog društva.

35) Nikola Stanarčević, urednik Ekonomista, Narodna banka Kr. SHS Zagreb 1920.; Ljubomir St. Kosier, Narodna banka Kr. SHS 1884.-1924., Zagreb 1924.; Narodna banka 1884-1934., Beograd 1935.; Narodna banka FNRJ 1941.-1945., Beograd 1946. Od 1937. tiskaju se i godišnji izvještaji Narodne banke u Beogradu.

36) Narodna banka FNRJ 1941.-1945., Beograd 1946.; Ekonomist, 1940., br. 5, str. 255.

37) DAZ, Zb. 35/1930. - Narodna banka Kralj. Jugoslavije, filijala Zagreb; Jare Jereb, Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945. godine., Zagreb 1997, 16.

38) Ante Malbaša, Reforma Narodne banke i interesi hrvatske privrede, Osijek 1940.

Zakonskom odredbom o Hrvatskoj državnoj banci od 4. svibnja 1943. definirana je njena organizacija. Određena je njena nezavisnost o državnoj upravi, isključivo pravo izdavanja novčanica, i organizacija u obliku dioničkog društva s temeljnom glavnicom od 300.000.000 kuna podijeljenih u 60.000 dionica na ime, s time da su vlasnici mogli biti samo državljani NDH po podrijetlu i domaće pravne osobe, te da njene dionice mogu kotirati na domaćoj burzi.³⁹ Potkraj lipnja 1943. dr. Dragutin Toth je imenovan predsjednikom ove banke, a njezin potpredsjednik inž. Junus Mehmedagić. Totha je zamijenio 10. siječnja 1945. Franjo Cviić. Nakon što je Cviić otputovao u Švicarsku bankom je od ožujka 1945. do kraja rata upravljao Emil Dinter. Predsjednik je bio na čelu upravnog odbora u kojem su se nalazili dr. Valdemar Lunaček, dr. Ivo Belin, dr. Slavko Floegel, Mehmedagić i Buljević. Pored upravnog postojao je i nadzorni odbor, a poslovanje Hrvatske državne banke registriralo se polumjesečnim izvještajima, iz kojih je moguće pratiti financijsko tržište i golemu inflaciju u Hrvatskoj.⁴⁰

Prema zadnjem izvještaju prije likvidacije 1945. dionička glavница se nije mijenjala od 1943. godine. Pričuve banke su iznosile 56.260.000 kuna, a u opticaju je bilo novčanica u vrijednosti od 200.344.231.000 kuna, što pokazuje da se država uglavnom financirala tiskanjem novca. Ova svota imala je pokriće u zlatu i devizama za svega 133,319.000 kuna., a prema istrživanjima Jare Jereba 55% zlata i zlatnika odnesenih 7. svibnja 1945. u inozemstvo bilo iz depoa Hrvatske državne banke.⁴¹

U 1945. odmah je postavljen za povjerenika banke Dragutin Forenbacher, a u likvidaciju banke uključen je veći broj ljudi. U srpnju 1945. izvršena je zamjena kune u dinar. Odnos zamjene utvrđivan je u raznim krajevima Jugoslavije različito, pri čemu se uzimalo stanje prema 1938. i 1939. godini. Zbog velikog broja kunskih novčanica na teritoriju Hrvatske kuna se zamjenjivala za dinar u omjeru 1000:7, izuzev u Srijemu koji je imao povoljniji odnos zamjene, pri čemu se zamjena mogla izvršiti samo do iznosa od 2.000 dinara, a ostalo je podržavljeno. Savezno ministarstvo financija je određivalo i kurs tečaja tako stvorenog dinara, i za jedan američki dolar dobivalo se 50 dinara, što je bilo krajnje nepovoljno za dolar.⁴²

2. Zemaljske (banske) banke Hrvatske

Hrvatski su nagodbenjački banovi teško podnosili apsolutnu financijsku ovisnost o Budimpešti i Beču, pa su se počeli upuštati u razne poslove koji bi Hrvatskoj donijeli kapital za investicije i gospodarski razvoj zemlje. Često se tu radilo o vrlo sumnjivim poslovima (isušenje Lonjskog polja za vrijeme bana Levina Raucha, što ga je i stajalo banske stolice). Kasnije banovi se vežu u pravilu uz jednu banku, te možemo uvjetno takove banke nazvati banksima, tj. bankama koje je štitila zemaljska vlada. Dakako s promjenama banova i ove banke nisu uvijek bile iste, pa je umiješanost politike u gospodarstvo upravo na ovom primjeru dokazljiva, a ovaj rad je samo inicijacija za proučavanje bankarskih institucija u zemlji koja ima neku poludržavnost a nema svoju državnu banku.

39) J.Jareb, n.dj., 13-15.

40) DAZ, Zb. 35/1930. - Narodna banka. Ovdje su fragmentarno očuvani i materijali iz vremena 1941.

41) J. Jareb, n.dj., 17 i 359.

42) Miodrag Ugričić, Novčani sistem Jugoslavije, Beograd 1967, 140.

2.1. Ban Ivan Mažuranić i Hrvatska trgovačka banka (1873.-1920.). Mažuranić je pazio da ne bude nigdje spomenuto njegovo ime u vezi s bankarstvom. No 1873. je osnovana Hrvatska komercijalna (trgovačka) banka u Zagrebu s kapitalom od 300.000 forinti, koja je do 1878. imala štednih uložaka u vrijednosti od 352.287 forinti i ako se prati njeno poslovanje vidi se povezanost interesa tadanje zemaljske vlade i razvoja gospodarstva. U njezinom su ravnateljstvu sjedili mnogi na koje se je Mažuranić oslanjao tijekom svog banovanja, a kasnije postaje banka za male posjednike i smještena je na Zrinjskom trgu 9 sa podružnicom u Sarajevu, Bosanskom Brodu i Beogradu (od 1907.), imenovavši se u tom vremenu samo kao Komercijalna banka d.d.⁴³ U njenom upravnom odboru bili su Milivoj Crnadak, Milan Krešić, Niko Gavella, zakupnik Jamnice Wilhelm Lovrenčić, dr. Ivo Malin, Franjo Spevec, dr. Nikola pl. Tomašić i dr., a 1920. Fran Kukuljević Sakcinski, dok je ravnatelj bio Hermann Alkalay, kasnije vlasnik tvornice koža u Zagrebu, te Ernest Ružinski, Slavko Deutsch i dr. Stjepan Posilović. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće dionička glavnica je iznosila 2,160.000 kruna podijeljena u 9.000 dionica po 240 kruna.⁴⁴ G. 1920. banka se utapa u Hrvatsko-slavonsku zemaljsku hipotekarnu banku d.d., koja preuzima sve njene poslove.⁴⁵ U tom je vremenu imala kapital od 20,000.000 kruna, a vrijednosnih papira u iznosu od 3,373.372 kruna i uloške od 1,865.007 kruna.⁴⁶

2.2. Pejačevići i Osječka štedionica (Esseger Sparkassa) (1867.-1914.). Slavonski veleposjednici su osjećali nestašicu domaće slavonske banke kao veliku teškoću. Pokušaj da se osnuje ova banka trajao je vrlo dugo, jer je trebalo riješiti probleme oko pravila sa štedionicama od 2. rujna 1844. po kojemu banke ne mogu biti dionička društva. Tek 20. siječnja 1867. namjesničko vijeće je odobrilo predložena pravila, a 31. ožujka je stiglo i odobrenje iz Zagreba. Prva skupština je održana 21. svibnja 1867. i za predsjednika je bio izabran grof Adolf Pejačević iz Retfale, dok je za ravnatelja imenovan Josip Dragutin Prukner. Početna dionička glavnica je iznosila 40.000 forinti, ali je 1912. već iznosila 600.000 kruna, što je dokaz njenog uspješnog poslovanja. Ova je štedionica bila pod zaštitom Pejačevićevih. Za vrijeme banovanja Ladislava Pejačevića (1880.-1883.) ova je štedionica do 1881. prikupila štednih uloga za 1,360.000 forinti, te je pored podružnice Austro-Ugarske banke bila najjači novčani zavod Slavonije i Osijeka. Na njezinom se čelu više godina nalazio hrvatski ministar u Budimpešti Ervin pl. Cseh de Szt. Katolna, dugogodišnji predsjednik osječkog Gospodarskog društva i vlasnik erdutskog veleposjeda, gdje je i pokopan.⁴⁷ Od 1899. njen je predsjednik veliki župan grof Theodor Pejačević, koji je 1903. imenovan za hrvatskog bana, obavljajući tu dužnost do 1907. godine. Iako nije mogla poput Ugarskog zemljišno vjeresijskog zavoda iz Budimpešte davati kredite na osnovu upisa na zemlju, Pejačevići održavaju ugled ovoj banci, i ona 1913. ima dioničku glavnicu od milijun kruna.⁴⁸ Predsjednik banke bio je, prije nego što je kao pristaša hrvatsko-srpske

43) U Hrvatskoj komunalnoj banci prvi predsjednik je bio Andrija Jakčin, a podpredsjednik Samuilo Weiss. Članovi uprave bili su Moritz Honigsberg, Nikola Krešić, Naum Mallin, Wilhelm Schwarz, Josef Siebenschein, Ferdinand Winkler, Jovan Živković, dok je zastupstvo imao Milan Krešić. Prokurist je bio Max Steincr. (Compass, 1880, str. 232) Potpuno izjednačivanje Židova s pripadnicima ostalih vjeroispovijesti omogućilo je stvaranje ovako kvalitetnog ravnateljstva.

44) Compass, 33, 1900, 335.

45) Hrvatski kompas 1912-1912, n.dj., 352.

46) Compass, 60, 1922, Bd. II, 1178.

47) Vjesnik županije virovitičke, 1899, br. 5.

48) Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u osijeku tečajem 1911. godine, Osijek 1912, 69. - Sparkassa.

koalicije postao 1917. zadnji nagodbenjački ban, i Antun pl. Mihalovich. Banka je izvanredno zaslužna za jačanje privrednog života u Osijeku i njegovoj okolici, a osobito jačanju trgovačkih veza s Bosnom. Uz ovu banku bili su vezani najuspješniji privrednici Osijeka: vlasnici pivovare Koloman pl. Šeper, Kajetan pl. Šeper, te K.R. Schmidt, Josip Povischil, Karlo Hermann i drugi. Najznačajnija je značajka Osječke štedionice da nije nikada tražila financijske veze sa Zagrebom, već se uvijek okretala Budimpešti ili čak Pragu, te je imala isključivo dunavsku orijentaciju. Štedionica je likvidirana prije početka Prvog svjetskog rata.

2.3. Ban Dragutin Khuen Hedervari, ban dr. Nikola Tomašević i Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka d.d. u Zagrebu (1892.- 1945.). Ban Khuen Hedervary se od 1883. pa do 1893. oslanjao na postojeći sistem koji su stvorili Pejačevići. No nakon velike gospodarske izlozbe u Zagrebu 1891., a možda i pod utjecajem ojačanja Zagreba kao gospodarskog i prometnog željezničkog centra on je shvatio prednost Zagreba osobito stoga što je u njemu bilo stalno sjedište bana, te grad u procesu urbanizacije, industrijalizacije i kulturizacije postaje najveći i neprikosnoveni centar Hrvatske. Smatrao je da bi bilo vrlo dobro da se u Zagrebu stvori jedna velika zemaljska banka, koja bi stavila u promet nekretnine i veleposjede, koji su bili poprilično imobilizirani. U dogovoru s vodstvom Ugarske hipotekarne banke u Budimpešti, a pod kontrolom zemaljske vlade osnovana je 1892. godine Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka d.d. u Zagrebu. Banka usko surađuje i s Hrvatskom komercijalnom (trgovačkom) bankom, a od 1893. banka ima i podružnicu u Osijeku u Krauszovoj kući. S dioničkim glavnicom od 3.000.000 forinti, (30.000 po 100 forinti) koja je povišena 1912. na 9.000.000 kruna, stvorena je snažna banka, koja je imala sve odjele osim odjela za emisiju novca. Izdavala je i vlastite založnice od 4 i pol%, služeći se njima kod davanja kredita, jer su založnice bile konvertibilne u novac. Ova je banka bila financijski povezana s Ugarskom hipotekarnom bankom što je imalo za posljedicu učvršćenje unionistički raspoloženih krugova, osobito iz redova plemstva. Njezin je predsjednik bio dugo godina dr. Nikola Tomašić, koji je 1912. imenovan i za bana, a glavni je ravnatelj bio Vladimir Krešić.⁴⁹ Svakako je zanimljivo da se preko ove banke transferira slavonski kapital u užu Hrvatsku, omogućavajući svojim prilikom povoljan razvitak gospodarstva u Zagrebu i prema Primorju. Banovinski i zagrebački Srbi na čelu s Vladimirom Matijevićem su bili nezadovoljni ovakvim razvojem pridržavajući sebi monopol planiranja gospodarskog razvoja Hrvatske, te su reagirali osnivanjem Srpske banke d.d. u Zagrebu koja je akumulirala srpski kapital i poslovala isključivo sa Srbima, na koje se je Khuen Hedervary oslanjao isključivo samo do 1891. godine.

Vodstvo Hrvatske zemaljske hipotekarne banke d.d. je izgradilo u Zagrebu prekrasnu palaču na Zrinjevcu (danas Ministarstvo vanjskih poslova). Do Prvog svjetskog rata ova banka je vrlo uspješna, jer ona je prva banka koja je davala zajmove na zemljišni posjed i najamne kuće uz gruntovno osiguranje. Zajmovi su se davali na 20-50 godina u založnicama u 4% i 4,5% koje je banka otkupljivala i gotovinom, pridržavajući si dalju prodaju založnica. Davanjem ovim zajmova oživjela je na prijelazu stoljeća investiciona djelatnost u Zagrebu i užoj Hrvatskoj. Ova je banka osnovala 1905. u svojoj zgradi (ulaz iz Gjorgjićeve 2) i Hrvatsko-slavonsku banku za parcelaciju i kolonizaciju d.d., s dioničkim kapitalom od milijun kruna, te 1908. Hrvatsku banku za promet s nekretninama d.d. te je u tom vremenu, u režiji Zemaljske vlade, vršena i kolonizacija seljaka iz prenaseljenih krajeva Hrvatskog zagorja i

49) Zamjenik predsjednika bio je predsjednik Ugarske hipotekarne banke Ferdinand pl. Beck, a u upravi su se nalazili grof Thcodor Drašković, Edmund Kolmar, grof Emerich Keglević, dr. Sava Šumanović, Mirko pl. Hidgehty, Vladimir Krešić, dr. Ludwig Lichtenstern, Georg Dcdović (Compass, 32, 1900, 335. i Hrvatski kompas, Zagreb 1909. Većina ovih osoba nalazila se na visokim upravnim i financijskim mjestima.

Like i Gorskog kotara u Slavoniju, za što se osobito zalagao Nikola Tomašić i dr. Josip Šilović. Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka ostvarila je u 1912. promet od 2,464.306 kruna.⁵⁰ Imala je podružnice u Rijeci i Osijeku, a ispostavu u Bribiru, Čabru i Hreljinu. Ona je 1911. fuzionirala Hrvatsko-slavonsku zemaljsku centralnu štedionicu što joj je omogućilo povišenje dioničke glavnice na 9,000.000 kruna izdanjem 15.000 novih dionica. Banka se bavilo i trgovinom drva, preuzimajući šume likvidiranih veleposjeda sjeverne Hrvatske. Njezino je poduzeće Domovinska drvna industrija koja se bavila eksploatacijom drva u Čakovcu.

G. 1918. ova je banka došla u novu poziciju. Ona je tijekom Prvog svjetskog rata velik kapital uložila u ratne zajmove, jer je Zemaljska vlada bila vlasnik trećine njezinih dionica. Trebalo je prvo provesti nacionalizaciju, i razriješiti njen odnos s Ugarskom hipotekarnom bankom u Budimpešti, pa je banka bila pod sekvestrom dok nije provedena nacionalizacija, i dok nisu novi ljudi, uglavnom novi režimski ljudi ušli u njeno rukovodstvo.⁵¹ Usprkos promijenjenih pravila banka više nije uživala glas prosperitetne banke, iako je 1919. povišila glavnica na 15,000.000 kruna izdanjem 18.000 novih dionica, dok je 12.000 dionica otkupio Sindikat zagrebačkih banaka. Sve se češće pričalo po Zagrebu da će banka likvidirati, a zbog njene palače na Zrinjevcu i u Ilici 25 (Kavana Corso) na ovu su banku bacile oko Banka za trgovinu, obrt i industriju i Slavenska (prije Narodna banka), pa čak i Prva hrvatska štedionica. Ova jagma je održavala njene dionice u dosta visokoj cijeni. Najviše je dionica stekla Banka za trgovinu, obrt i industriju, no u lipnju 1921. zadnji ban Tomislav Tomljenović, politički pristaša demokratske stranke, je uskratio već predloženu fuziju, bojeći se da bi se tako stvorio moćan novčani zavod izvan državnog utjecaja. I Prva hrvatska štedionica došla je u posjed većeg broja dionica po 650 kruna, ali ne dovoljno da uklopi ovu banku u svoje poslovanje.⁵² Dr. Marko Kostrenčić, koji je bio aktivan u Union banci zastupao je mišljenje da bi Hipotekarna banka trebala nastaviti sa svojim djelovanjem kao samostalna banka, i da se ne bi trebala stopiti s Bankom za trgovinu, obrt i industriju ali se s time nisu složili Edo Lukinić i Franjo Gremer, koji su bili članovi ravnateljstva objiju banaka, i koji su glasali za fuziju.

Potkraj lipnja 1921. ban više nije bio Tomljenović već ukinutu bansku vlast obnašao pokrajinski namjesnik Juraj Demetrović, također demokrat. Na izvanrednoj skupštini Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke povišena je dionička glavnica na 50,000.000 kruna i izabrano novo ravnateljstvo, te je Vladimir Krešić postao ravnatelj, a članovi uprave dr. Edo Lukinić, Makso Antić, Franjo Gremer, Ernest Ehrlich, Branko Ladjević, Artur Machnik, dr. Želimir Mažuranić, Alis Tykač i Adolf Schwarz.⁵³ Banka se financijski sve više oslanja na bankarsku grupu Solvay, a želeći umanjiti riziko svog poslovanje smanjuje broj svojih podružnica, zadržavši samo najveću podružnicu u Osijeku. Banku je u tom vremenu spasila fuzija s Bankom za trgovinu, obrt i industriju, te je povišena dionička glavnica na 105,000.000 kruna.⁵⁴

50) Hrvatski kompas 1912-1913, n.dj., 110.

51) Presjednik je postao Branko Ladjević, prvi podpredsjednik dr. Edo Lukinić, a drugi dr. Ivan Tavčar iz Ljubljane. Generalni direktor je bio Max Antić, koji je bio podpredsjednik banke za Trgovinu, obrt i industriju iz Banja Luke, i čiji je rođak postao ministar beogradskog dvora, a on sam bio je oženjen kćerkom zubara i vode Hrvatske stranke prava dr. Ante Pavelića. U ravnateljstvu su još bili 1922. dr. Teodor Bošnjak, Danilo Dimović, grof Janko Drašković, Franjo Gremer, Ernst Ehrlich, Arnold Herzog, Artur Adolf Schwarz, Rudolf Steiner, dr. Želimir Mažuranić i dr. (Compass, 1922, Bd. II, 1004.)

52) Trgovinski list, (Zagreb), 26, 3. VII. 1921.

53) Trgovinski list, 32, 14. VIII. 1921.

54) Compass, 1922, Bd. II, 1004-1005.

Činilo se da je nova tako ujedinjena banka vrlo snažna. U njenu interesnu sferu ubrajala se kemijska industrija "Danica" u Koprivnici, Srpsko rudarsko topioničarsko i industrijsko društvo, "Gea", "Slavija", tvornica šećera Novi Vrbas i dr. Ona je imala veliki hipotekarni odjel ali je ovaj pod političkim pritiskom demokrata fond od 11,000.000 kruna koliko je imao raspoloživih kredita 1918. povisio na 245,806.000 dinara. Banka se i sada kod davanja zajmova služila vlastitim založnicama od 4 i pol posto.

Činilo se da je sve u redu, pogotovo što je njen predsjednik bio Branko Ladjević, a generalni ravnatelj Makso Antić. Banka je uživala glas aristokratke banke, koja je pod zaštitom režima.

No kreditna kriza i niz nepovoljnih okolnosti djelovale su na dalje poslovanje te banke, i ona se 17. veljače 1928. fuzionirala s Hrvatskom eskomptnom bankom d.d. (osn. 1868.), pretvorivši se u Jugoslavensku eskomptnu i hipotekarnu banku d.d. s dioničkom glavnicom od 116,000.000 dinara.⁵⁵ Emitirano je i 1,120.000 komada novih dionica po svega 50 dinara, a fuzijom s Eskomptnom bankom banka je ponovno došla do brojnih podružnica po čitavoj zemlji. No banka i dalje ima problema i na izvanrednoj glavnoj skupštini 22. srpnja 1928. proglašeno je spajanje s Bosanskm bankom d.d. iz Beograda i Agrarnom i komercijalnom bankom iz Sarajeva u Jugoslavensku udruženu banku d.d. sa sjedištima u Zagrebu i Beogradu (Kralja Petra 21). Dionički kapital nove banke iznosio je 175,000.000 dinara s iskazanim pričuvama od 52,000.000 dinara. Nova je banka počela poslovati 1. studenog 1928. nakon što je napustila svoju palaču na Zrinjercu, te se preselila u prostorije Eskomptne banke u Ilici 3, i imala je podružnice u Dubrovniku, Osijeku, Petrinji, Sušaku, Vinkovcima, Novom Sadu, Subotici, Senti (ekspozitura) i Mariboru. Ova banka ima malo sličnosti s bankom iz vremena svog osnutka. Nakon bankrota više banaka tijekom velike svjetske krize i ova je banka 1932. imala sičnih problema, jer su štediša počele masovno povlačiti svoje štedne uloge, pa se iz izvještaja na godišnjoj skupštini 9. rujna 1935. vidi da je u 1931. kad su štediša navalile na njezine šaltere morala isplatiti 394,000.000 dinara, od siječnja do srpnja 1932. - kada je dobila zaštitu po Zakonu o zaštiti zemljoradnika od 19. travnja 1932. godine 125,000.000 dinara, a 1933. da je isplatila 394,000.000 dinara, što dakako ne bi mogla podnijeti niti jedna banka. Imenovani komesar banke dr. Aleksander Stulhofer likvidirao je gotovo sve podružnice banke, smanjivši i broj činovnika od 401 na 176, a u procesu sanacije je otpisano 90% stare glavnice, a Narodna banka iz Beograda nije htjela pomoći davanjem reeskontnih kredita. Nova dionička glavnica utvrđena je na 41,500.000 dinara pri čemu je rezervni fond iznosio 54,793.090 dinara, što je trebalo garantirati sigurnost banke. Poslovanje banke je već 1932. podijeljeno u stari i novi račun, pa je po starom računu umanjivan dug kod Narodne banke nastao kupnjom dionica u procesu nacionalizacije i raznim drugim postupcima, dok se po novom, znatno smanjenom računu poslovalo normalno. Nakon provedene sanacije povjerenik Stulhoffer postaje generalni ravnatelj. Treba istaknuti da je ova banka u ovom vremenu bila glavni pokretač zatvaranja velikih tvornica u Hrvatskoj. Tako je Žiga Štern morao likvidirati tvornicu koža u Zagrebu radi "zdravstvenih uvjeta". Miroslav Daničić, sin Adolfa Daničića dobio je 11.975 dionica kako bi pokrenuo zatvaranje tvornice umjetnog gnojiva u Koprivnici itd. Iz upravnog odbora brišu se Zoltan Hajdu i Artur Machnik, nekadanji upravitelj nadbiskupskih dobara. Vodstvo banke održava ipak i

55) Hrvatska eskomptna banka d.d. u Zagrebu je osnovana 1868. i njezinu politiku vode članovi obitelji Švrljuga, porijeklom iz Fužina. Banka je imala pravo izdavanja 4 i pol postotnih založnica. Osnovana je s dioničkim glavnicom od 750.000 forinti, da bi 1917. imala glavnicu od 13,400.000 kruna, te je po dioničkom kapitalu veća od Prve hrvatske štedionice. Banka je bila osnivač brojnih najvećih tvornica u Hrvatskoj. Fužija je objavljena 1928. (Narodne novine, 100, 30. IV. 1928.)

dalje međunarodne veze s Londonom, Pragom, Bruxellesom i Amsterdamom, ali to više nisu hrvatske veze. U njenom upravnom odboru i 1940. sjedi Makso Antić, tvorničar tekstila Vlada M. Teokarević, mlinarski magnat Teodor Bošnjak, Milan Milić, generalni konzul Rumunjske Stevan K. Pavlović, pomoćnik ministra vanjskih poslova u m. Steva Koen, beogradski veletrgovac Čeda Popović, pa je članstvo dra Želimira Mažuranića, unuka bana Ivana Mažuranića i zagrebačkog odvjetnika, te predsjednika Senata iz 1937., više iznimka nego pravilo u ovoj nekada čisto zemaljskoj hrvatskoj banci. U ravnateljstvu nalazimo i Juliusa Reinera iz Amsterdama koji preseljava pred nacistima u London, te Ernsta Ehrlicha koji umire 1940. godine. Na čelu ove još uvijek velike, ali posve jugoslavizirane banke nalazio se i dr. Stanko Šverljuga (Šverljuga), koji je 1929. bio i ministar financija Kraljevine Jugoslavije, a više godina i predsjednik Zagrebačke burze za robu i vrednote. Banka je svojim dioničarima u 1938. podijelila dividendu od 5% imajući čisti dobitak od 6,774.406 dinara. Za vrijeme Banovine Hrvatske trebalo je iskazati nacionalnost vlasnika dionica, pa se 85% dionica našlo u rukama jednog domaćeg sindikata, koji je preuzeo i upravu, pa se udio stranog kapitala više ne vidi tako jasno.

U vrijeme Nezavisne države Hrvatske banka mijenja ime u Hrvatska udružena banka d.d. i na njenom čelu se nalazi još uvijek dr. Stanko Šverljuga, potvrđujući izvanrednu snalažljivost bankarskog svijeta. U listopadu 1941. dionička glavnica je povišena od 60,000.000 na 100,000.000 kuna, izjednačene prvenstvene dionice, izdane nakon sanacije 1934. godine, sa starima i izmijenjena su pravila. Izmijenjeno je i ravnateljstvo, ali je banka s Hrvatskom državnim bankom i Prvom hrvatskom štedionicom najveća i najjača novčana institucija u Hrvatskoj.⁵⁶ U interesno područje ove banka došla je sada Zagrebačka pivovara Alexandrovih, Povlašteno hrvatsko industrijsko trgovačko d.d. Zagreb, Mautnerove tekstilne tvornice koje su pripadale francuskom kapitalu i dr.

U 1945. banka je likvidirana, a dr. Stanko Šverljuga je osuđen za suradnju s okupatorom.

2.4. Ban Pavle Rauch i Banka za trgovinu, obrt i industriju d.d. u Zagrebu (1903.-1925.).

Dr. Pavle Rauch se je u financijskim poslovima vezao prvotno uz Kronfeldovu privatnu banku, ali je negodovanje veleposjednika da je to židovska banka ponukalo Raucha da surađuje i s Hrvatskom komercijalnom hrvatskom bankom. Ipak Rauch sa svojim pristalicama najjače se je vezao uz Banke za trgovinu, obrt i industriju d.d., koja je već svojim nazivom isticala da želi poboljšati gospodarskog stanje Hrvatske proizvodnjom i izvozom. Iako je u njoj bio najjači židovski kapital, to prosječnom građaninu nije bilo odmah vidljivo kao kod Kronfeldove banke, premda se upravo u ovoj banci našao jak židovski kapital.

Naime poslije 1904. dolazi u Hrvatskoj na vlast Hrvatsko-srpska koalicija koja označava vlast hrvatskog i srpskog građanstva. Njena glavna novčana institucija je Prva hrvatska štedionica u Zagrebu, poznatija pod naslovom Praštediona, osnovana još 1846. godine inicijativom srpskih i grčkih trgovaca, koja je u međuvremenu postala najjača novčana kuća na Balkanu. Preko Praštedionice su gospodarstvenici Hrvatske očekivali da će steći gospodarsku i financijsku dominaciju na širim prostorima Balkana.⁵⁷ U postizanju tog cilja vodstvu Prve hrvatske štedionice našli su se na putu Židovi, najvještiji bankarski djelatnosti u Podunavlju od Praga, Beča, Budimpešte i Osijeka. U Hrvatskoj oni su osnovali niz lokalnih

⁵⁶) Članovi ravnateljstva bili su dr. Dragan Cekuš, Milan Milić, dr. Pero Plča, Milorad Smokvina, Božidar Šverljuga, Artur Gvozdanović i dr. Aleksandar Štulhofer.

⁵⁷) U povodu 150. godišnjice Praštedionice napisala sam rukopis "Prva hrvatska štedionica", koji do danas nije objavljen. U tom se rukopisu objašnjava i uloga Miroslava Kulmca u bankarstvu Hrvatske.

banaka, ali nisu imali neku jaču zemaljsku banku. Njihov pokušaj da se organiziraju na hrvatskoj razini je osnutak Banke za trgovinu, obrt i industriju d.d. 8. veljače 1906 godine s kapitalom od 500.000 kruna, a među njenim osnivačima se našla Hrvatsko-slavonska zemaljska centralna štedionica i Banka Kronfeld koja je imala i monopol na trgovanje srećkama. Ova je banka, čije su prostorije bile na Jelačićevom trgu 4 (danas zgrada Singer) osnovala je u Preradovićevoj ul. 8 i Zalagaonicu i dražbovaonicu, jer je to vrijeme kada kapital postaje vrlo mobilan i kada se sve može unovčiti ili založiti. Zanimljivo je, da se osnutak ove banke poklapa s osnutkom Saveza industrijalaca Hrvatske i Slavonije, u kojem su također dominirali Židovi, te da zapravo osnivanje ove banke znači aktiviranje obrambenog sistema židovskog i veleposjedničkog kapitala središnje Hrvatske i Zagreba.

I ova je banka dozvolom zemaljske vlade od 2. studenog 1908. godine dobila pravo izdavanja 4,5% obveznica što joj je omogućilo davanje kredita. Kao afilirana poduzeća su joj služili Zadruga za trgovinu, obrt i industriju i Društvo za gradnju činovničkih i radničkih kuća d.d. Pomaganje činovnicima da grade stanove na kredit bilo je prvi puta omogućeno kroz ovo društvo uz financiranje Banke za trgovinu, obrt i industriju, da bi tek oko 1930. sličnu akciju pokrenula Gradska štedionica Zagreba. Pod zaštitom ove banke počeo je oživljavati privredni život Zagreba i sjeverozapadne Hrvatske. Većina onih koji su se vezali uz ovu banku tražila je što samostalniji gospodarski razvitak Hrvatske, osobito sjeverozapadne, a s obzirom na područje investiranja i ličnosti koje su u njoj radile bila je djelomično pravaške orijentacije. Ova je banka uživala dosta jaku podršku dr. Pavla Raucha za vrijeme njegovog banovanja od početka 1908. do početka 1910. godine, pa je upravo u lipnju 1909. njezina glavnica povišena na 1,250.000 kruna.⁵⁸ Banka se je kasnije preselila u Prašku ulicu 6.

Nakon ponovnog dolaska hrvatsko-srpske koalicije na vlast 1910. započinje banka propadati, jer više nema podršku zemaljske vlade. Mnogi napuštaju ovu banku i prelaze u Hrvatsku sveopću kreditnu banku ili neku drugu profitabilniju banku.

Banka je ipak bila vrlo utjecajna zbog svojih veza prema Anglo-austrijskoj banci u Beču, Peštanskoj prvoj domovinskoj štedionici u Budimpešti a nisu zanemarljive ni veze koje je uspostavila s Prvom hrvatskom štedionicom. Ona je 1917. imala odjel za nabavu živežnih namirnica, na čijem je čelu bio Gjuro Šurmin s time da joj je 1919. to poslovanje oduzeto. Dionički kapital joj je 1917. povišen na 3,000.000 kruna.

Poslije Prvog svjetskog rata ova banka, kao i sve druge počnje naglo dizati svoju dioničku glavnica, želeći na taj način ojačati svoj kapital. U tom vremenu je Milivoj Crnadak iz Prve hrvatske štedionice u njoj prvi potpredsjednik, a dr. Otto Frangeš, stručnjak za stočarstvo drugi, dok predsjedničko mjesto tada nije bilo popunjeno. Dionički kapital iznosi 1922. godine već 65,000.000 kruna.⁵⁹ Banka je imala vrlo kvalitetan program osnivanja poduzeća koja su se trebala baviti preradom poljoprivrednih proizvoda. Ona je participirala

58) Osnivači Banke za trgovinu, obrt i industriju bili su veliki mecenari i dioničari zagrebačke pivovare Šandor A. Alexander, zagrebački trgovac Izidor Bresslauer, javni bilježnik dr. Albert Crnojević, karlovački veletržac Gašo Dević, ministarski savjetnik iz Budimpešte Vladimir Ehrenhofer, zagrebački odvjetnici dr. Pero Gavrančić i dr. Ivan Jacobi, zagrebački trgovac Ivan Kerscherbaumer, zagrebački bankarac Leo Kronfeld, zagrebački trgovac Hinko Mayer, Antun Oršić, zagrebački odvjetnik i bankarac dr. Alfred Schoenstein, zagrebački posebnik Leo Stern, zagrebački trgovac Jakov Wolfenfeld i drugi. U 1907. se upisuje sveučilišni profesor Gjuro Šurmin i Robert Kronfeld, 1909. Žiga Stern i ravnatelj Hrv. slavonske zemaljske centralne štedionice Franjo Zdvoržan, 1909. Pavle Krausz, 1912. Ljudevit Singer, a 1913. banski savjetnik Đuro Vranković. (DAZ, Zb. isprava 1/1906., reg. društvenih tvrtki IV, str. 115, br. 19) U njenom nadzornom odboru bili su dr. Marko Breyer, Hermann Bollc, dr. Alexander Kuhar. (Hrvatski kompas 1912-13, n.dj., 119)

59) Compass, 1922, Bd. II, 1051.

kod osnivanja Kreditne agrarne banke (1910.), a preuzimanjem dionica Hrvatske sveopće kreditne banke u likvidaciji ona je došla 1917. i u posjed Zagrebačkog parnog mlina d.d., te Prvog hrvatskog turbinskog mlina d.d. u Karlovcu. G. 1918. je sudjelovala kod osnivanja Kemijske industrije d.d., "Croatie d.d." za drvenu industriju, drvne manufakture Vrbovsko, tvornici kemijskih olovaka Eduard Moster koje se bavilo izradom Penkalinih olovaka i sl. U 1919. osniva poduzeće "Sava" d.d. za uvoz i izvoz, "Metallum" d.d., te "Dom" d.d. za drvene gradnje koje je 1922. izgradilo paviljone novog Zagrebačkog zbora, "Jugovoz" d.d. društva za unajmljivanje lokomotiva i vagona u vremenu kada izvoz i uvoz zaostaje iz tog razloga, i sl. U 1920. osniva "Bitumen" hrvatsko d.d. za zemni plin i vađenje ulja. Učestvuje u financiranju Prvog osječkog mlina na valjke, Papirne industrije d.d. "Jugoslavija" u Karlovcu, Industriji lakova d.d. u Zagrebu, Zagrebačkim transportima, Industriji mesa, te osiguravajućem zavodu "Dunav" i dr.

Zahvaljujući Frangešu, Mosteru i drugima prometni kapital njene bilance je od 98,794.045 kruna u 1919. povećan 1920. na 264,140.115 kruna, te su dijeljene i velike dividende, a dionice su bile registrirane u Zagrebačkoj burzi za robu i vrednote.⁶⁰

U 1924. u vrijeme kada Narodna banka odustaje od davanja kredita privatnim bankama u Hrvatskoj, došlo je do fuzije Centralne banke d.d. iz Zagreba i Centralne eskomptne i mjenične banke d.d. Zagreb s Bankom za trgovinu, obrt i industriju, te je time započet proces nestajanja pravog lika Banke za trgovinu, obrt i industriju. Predsjednik ovako fuzionirane banke bio je Milivoj Crnadak, a podpredsjednici S.D. Alexander i Stanko Šverljuga. U ravnateljstvu su bili S.D. Alexander, odvjetnik dr. Rudolf Blijes, dr. Oton Frangeš, Leo Kronfeld, veletrgovac Svetozar Milinov, Jaroslav Navratil i dr.⁶¹ Kasnije dolazi i do fuzije s Centralnom bankom za trgovinu, obrt i industriju d.d. u Sarajevu i do novog imena ove banke kao Centralne banke za trgovinu, obrt i industriju d.d. Kao posljedica ovih koncentracija dionički kapital je narastao na 125,000.000 dinara, no 24. listopada 1925. ona stupa u tihi likvidaciju, te se uklapa u Jug. udruženu banku i sve njene kreacije s kojom dočekuje i likvidaciju 1945. godine

2.5. Slavko Cuvaj i Hrvatska sveopća kreditna banka u Zagrebu (1912.-1914.). I ban Slavko Cuvaj, najviše napadani hrvatski ban radi promadžarske politike, pokušao je kao podban iz vremena Pavla Raucha ići istim putovima i učvrstiti gospodarski položaj Hrvatske oslonom na jednu banku. Bila je to Hrvatska sveopća kreditna banka d.d. u Zagrebu koja je i osnovana 1. ožujka 1912. preuzimanjem poslova Hrvatsko-slavonske zemaljske centralne štedionice na dionice. Imala je početnu glavnicu od 3,000.000 kruna, te je kapitalom jača od Banke za trgovinu, obrt i industriju. Na njezinom je čelu bio grof dr. Teodor Pejacsevich Virovitički, koji je uživao i položaj hrvatskog ministra u Budimpešti, dok je ravnatelj bio Josip pl. Kostial Živanović, a u ovu su banku prešle i mnoge osobe iz Banke za trgovinu, obrt i industriju. U ravnateljstvu Hrvatske sveopće kreditne banke nalazi se 1912. i barun Pavle Rauch, Viktor Ausch, vlasnik Brezovice, Salamon Berger, Marko Gotthardi, te Antun pl. Cuvaj od Carevdara, Bela pol Adamovich od Čepina, Albert Broch, Oton Prister i drugi. Prokurista je bio Milan Pick.⁶² Banka se fuzionirala već prije završetka Prvog svjetskog rata s Bankom za trgovinu, obrt i industriju, te i nestaje u poslovima Udružene jugoslavenske banke.

60) Isto, 1053.

61) Jutarnji list, 4284, 5. 1. 1924.

62) Hrvatski kompas, 1912-1913, n.dj., 120.

2.6. Hrvatska zemaljska banka d.d. Antuna pl. Mihalovicha (Osijek, Zagreb) (1909. do 1945.). Ova je banka osnovana u Osijeku 9. lipnja 1909. a razvila se iz bankarske radnje Oskara Weiszmayera i Julija Sorgera ulaskom kapitala češke Živnostenske banke pro Čechy a Moravi iz Brna. To je bila banka preko koje je djelovao Antun pl. Mihalovich, veliki župan Virovitičke županije do 1908., odnosno hrvatski ban od 1917. do 17. siječnja 1919. godine. Antun pl. Mihalovich bio je član Hrvatsko-srpske koalicije. i on je razvoj hrvatskog gospodarstva vidio u nabavi stranog kapitala, ali ne mađarskog kako je to činila zagrebača Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka Dragutina Khuena, već češkog i moravskog, te srpskog, pretpostavljajući da su interesi Čeha i hrvatsko-srpske koalicije isti, tj. dominacija slavenskih država u Podunavlju.

Hrvatska zemaljska banka d.d. u Osijeku osnovana je djelomično i kao osječka protuteža Khuenovoj hipotekarnoj banci u Zagrebu, gradeći svoje djelovanje na sprezi kapitala slavonskih veleposjednika i češko-moravke i srpske zainteresiranosti za Slavoniju. Tijekom svoje povijesti ona je pokazala izivanredan interes na povezivanju Podunavlja s Hrvatskim primorjem. U interesno područje ove banke pripadalo je Prvo hrvatsko-slavonsko dioničarsko društvo za industriju šećera (osn. 1905.), Osječka tvornica strojeva (osn. 1907.), Osječka ljevaonica željeza (osn. 1912.), mlin "Union", Fiedlerova tkaonica u Vladislavcima i dr. U upravama ovih velikih tvornica uvijek nalazimo Antuna pl. Mihalovicha kao predsjednika ili člana uprave. Usmjerena na djelatnost od Podunavlja pa do mora ova banka nije mogla preskočiti Zagreb, gdje osniva svoju snažnu podružnicu koju vodi Dušan Plavšić, sin tajnika osječke Trgovačke komore Nikole Atanasija Plavšića. Nikola Plavšić bio je slavonski separatist, koji je smatrao da se bogata Slavonija gospodarski mora vezati isključivo za Mađarsku i Srbiju, a nikako za siromašni Zagreb.

Kada je poslije Prvog svjetskog rata preko ove banke ubačeno u Hrvatsku novotiskanih i posredstvom banke preštambiljanih kruna iz Mađarske u iznosu od 300,000.000 kruna, banka se je našla na udaru Hrvatske zajednice, koja je tražila istragu i sudski postupak.⁶³ Kako bi spriječila ovaj proces vodstvo banke odlučuje da podružnica u Zagrebu na Jelačićevom trgu 13. postane centrala, a osječka centrala da se snizi na rang podružnice.

Pored toga ova je banka već 1920. promijenila ime u Jugoslavensku banku d.d., postavši tako prva banka koja je uzela jugoslavensko ime. Njena dionička glavnica iznosila je 1909. godine 2,500.000 kruna, ali već 1914. ona preuzima aktivu i pasivu Hrvatske pučke banke u Zagrebu s podružnicom u Novom i Crikvenici, a 1917. i lječilište u Novom gdje su rado dolazili Česi, te 1920. već ima glavnica od 100,000.000 kruna, a 1924. od 100,000.000 dinara. Iskoristivši svoje prijateljstvo s banom Mihalovichem Dušan Plavšić drži sa svojim suradnicima sve vodeće funkcije u banci i usmjerava sve više njezin kapital prema Hrvatskom primorju. Banka je poslovala i s iseljeničkim doznakama, a imala je i Američki odjel u Zagrebu u Vrhovčevoj ul. 15. i Iseljenički ured u Americi. Od 1921. vodstvo banke preuzima Edo Marković, Ernest Ružinski i Adolf Heim, te dr. Nikola Kostrenčić, koji je od 1922. do 1945. glavni direktor ove banke. Jugoslavenska banka d.d. je imala brojne podružnice.

I ovu banku pogađa velika svjetska kriza, pa je morala od kraja 1930. do kraja 1933. isplatiti štednih uloga i potraživanja u iznosu od 498,529.000 dinara. Gotovo upropaštena njenu je sanaciju 1935. proveo Dušan Plavšić, kao inspektor Ministarstva financija, te su zatvorene gotovo sve njene podružnice i banka je prestala financirati tvornice, a dionički kapital je smanjen na svega 25,000.000 dinara.

63) Hrvatski list (Osijek), 26, 21. III. 1920.

Međutim Živnostenska banka iz Brna je kupila 500.000 komada njenih novih prioriternih dionica, što je omogućilo da je banka ipak imala sedam podružnica: beogradsku, novosadsku, osječku, ljubljansku, karlovačku, crikveničku i sušačku što joj je omogućilo da i dalje ima veliku ulogu u razvoju turizma i trgovine od Podunavlja do mora. Poput ostalih i ova je banka likvidirana 1945 godine.⁶⁴

2. 7. Banovinska štedionica (1929.-1941.). Ova se je banka razvila od Oblasne štedionice Zagrebačke oblasne skupštine u Zagrebu, koju je 1927. osnovao Stjepan Radić kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebčake oblasne skupštine. Ona je u vrijeme trajanja Oblasne skupštine imala vodeću ulogu u vođenju financijskih poslova koje je pokrenuo Stjepan Radić, a radilo se i na integriranju sa oblasnom štedionicom Osječkeoblasne skupštine. Nakon Radićeve smrti na vodstvo ove bankeokomio se čitav beogradski režim. Budući da se ova ustanova nijemogla jednostavno ukinuti, ona se pretvara u Štedionicu Savske banovine pa onda u Štedionicu Banovine Hrvatske, ali sa znatno manjim kompetencijama i pod velikom kontrolom upravnih državnih organa, koji su ograničavali njeno poslovanje na banovinsku upravu.⁶⁵ Ograničena propisima ona nije mogla djelovati onako kako je to zamislio Stjepan Radić, tj. na okupljanju financijskih sredstava samoupravnih organa općina i oblasti, pa se je pretvorila u štedionicu Savske banovine koja nije mogla uzimati na štednju sredstva samoupravnih organa jer je za to 1927. bila osnovana Državna hipotekarna banka. Pokušaj dr. Vladka Mačeka da promijeni to stanje bio je tek u začetku kada je došlo do državnog udara u ožujku 1941 godine.⁶⁶ Njezin je ravnatelj bio 1927. Adalbert Šoštarčić Pisačić Letovanički, a kasnije se smjenjuju brojne ličnosti na tom mjestu.

3. Savez novčarskih institucija Hrvatske i Slavonije (1916.-1946.)

Na stvranju jednog saveza najvećih bankarskih kuća, kada se već nije mogla osnovati narodna banka Hrvatske i Slavonije radilo se niz godina. Najbolji financijski krugovi iz Hrvatske radili su na ostvarenju tog programa, a Juraj Vrbanić je objavio 1915. brošuricu "O gospodarstvu i gospodarskom napretku pojedinaca i naroda".⁶⁷ Savez (Sindikat) je uspjelo osnovati 1916. i on je okupio sve značajnije banke i štedionice Hrvatske i slavonske, učinivši ih time jačima i otpornijima. Snaga ovako ujedinjenih banaka omogućila im je preživljavanje, kroz fuzioniranje ili kroz dotok kapitala i kroz čitavo međuratno vrijeme. Budimpeštanski i kasnije beogradski novčarski krugovi su s velikim negodovanjem gledali na rad ovog Saveza, ali se on pod vrlo spretnim vodstvom i uz savjet najboljih novčarskih stručnjaka uspio održati sve do 1946. godine, poslujući na principu solidarnosti i uzevši jugoslavenko ime kao Savez novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine Jugoslavije. U njegovom je ravnateljstvu bio i grof Stanislav Libiensky i Dušan Plavšić i dr. Stanko Švrlljuga, odnosno

64) M. Kolar-Dimitrijević, Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine? Prilog poznavanju povijesti Hrvatske zemasljske banke 1909.-1945., Osječki zbornik, 22-23, Osijek 1997, 209-228.

65) Radićev sabor. Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti. Prir. Mira Kolar-Dimitrijević, Zagreb 1993, str.128-129. U Oblasnu štedionicu morala su svoja sredstva ulagati oblasti i općinske i gradske samouprave, a kroz povezivanje štedionica više oblasti namjeravao je Stjepan Radić izgraditi narodnu banku odozdo.

66) A.Malbaša, n.dj., 7.

67) Objavljeno u Zagrebu 1915. kao sedmo Pučko predavanje.

Makso Antić i dr. Zapravo Savez si je osigurao trajanje prikupivši 1921. za Beograd zajam od 500,000.000 dinara, koji je upotrebljen kao početni kapital za gradnju ministarskih palača u Beogradu.⁶⁸

Zaključak

Kao i na političkom tako se je i na bankarskom planu vodila u Hrvatskoj oštra borba. Od početka 19. stoljeća pa do 1945. izmijenilo se u Hrvatskoj tri strane Narodne banke i tri domaće (1848., 1918., 1945.). Pored toga od 1868. Austro-Ugarska nagodba je dopuštala osnivanje gradskih i kotarskih te dakako i zemaljskih banaka. Koristeći se ovim pravom gotovo svaki nagodbenjački ban pokušao je osnovati, ili se vezati uz neku banku, koja je onda pod njegovom zaštitom doživjela znatan procvat. Treba istaknuti da su neke od tih banaka poslovale vrlo dugo, ali većina se je morala fuzionirati s nekom drugom bankom. Gotovo sve su morale promijeniti ime, prilagođujući se danom trenutku, a sve su morale brisati oznaku hrvatske pripadnosti. Prva hrvatska štedionica bila je gotov jedini novčani zavod u Hrvatskoj koji je odolio tom pritisku, barem što se tiče naziva.

68) M. Kolar-Dimitrijević, Savez novčarskih institucija Hrvatske u Zagrebu (1916.-1946.), Historijski zbornik, 50, 1997, 178.

Summary

State and Zemaljske (Banske) Banks in Croatia until 1945

Mira Kolar-Dimitrijević

The history of Croatian banking is still an enigma. Same as in the politics, in the economy many influences were involved and engaged. Without its own state, but with a kind of sub-state until 1918, Croatia, together with the state banks from Austria, Hungary, Belgrade, had developed its own particular system of banking of the banovinski (zemaljski) banks and in certain time of the independence of the national banks.

This work tries to show the process with an emphasis on the fact that the investigation should continue through the monographic elaboration for each bank. The selection of the following banks is presented: (1816-1878): Privilegirana austrijska narodna banka (1816-1878), Derzavna kasa hervatsko-slavoska (1848-1849), Austro-Ugarska narodna banka (1878-1918) Narodna banka Drzave Slovenaca, Hrvata i Srba (Slavenska banka d.d.) (1918-1927, Narodna banka kr. SHS (Jugoslavije) (1920-1941), Hrvatska Drzavna banka d.d. (1941-1945).

The lower types of (zemaljske or banske) banks are presented: Hrvatska (komercijalna) trgovacka banka (1873-1920), Osjecka stedionica (1867-1914) Hrvatska –slavonska zemaljska hipotekarna banka d.d. in Zagreb (1892-1945), Banka za trgovinu, obrt i industriju d.d. in Zagreb (1903-1925), Hrvatska sveopca kreditna banka in Zagreb (1912-1914), Hrvatska zemljska banka d.d. in Osijek (1909-1945) and Banovinska stedionica (1929-1941). All the banks were related to Bans who have collaborated, controlled and helped them.

Additionally, the existence of the Association of the Monetary Institutions of Croatia and Slavonia (1916-1946) is mentioned.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LIII
ZAGREB 2000.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIII, str.1-283, Zagreb 2000.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky